

OBILJEŽJA SKUPINA UKLJUČENIH U NASILJE PREKO INTERNETA I POSLJEDICE TOG NASILJA

Marjanović, Antonija

Master's thesis / Diplomski rad

2016

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:688767>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-19**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJ

Sveučilište J.J. Strossmayera Osijek

Filozofski fakultet

Odsjek za psihologiju

**OBILJEŽJA SKUPINA UKLJUČENIH U NASILJE PREKO
INTERNETA I POSLJEDICE TOG NASILJA**

Diplomski rad

Antonija Marjanović

Mentor: doc. dr. sc. Daniela Šincek

Osijek, 2016.

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Odsjek za psihologiju

Studij: Diplomski studij psihologije

Antonija Marjanović

**OBILJEŽJA SKUPINA UKLJUČENIH U NASILJE PREKO
INTERNETA I POSLJEDICE TOG NASILJA**

Diplomski rad

Društvene znanosti, polje psihologija, grana socijalna psihologija

Mentor: doc. dr. sc. Daniela Šincek

Osijek, 2016.

Sadržaj

Uvod.....	1
Nasilje preko interneta	1
Vrste nasilja preko interneta	2
Prevalencija nasilja preko interneta	3
Spolne i dobne razlike u činjenju i doživljavanju nasilja preko interneta.....	4
Posljedice doživljavanja i činjenja nasilja preko interneta	5
Depresivnost	6
Anksioznost.....	6
Stres.....	6
Cilj, problemi i hipoteze	7
Cilj	7
Problemi.....	7
Hipoteze	7
Metoda	8
Sudionici	8
Instrumenti	8
Postupak.....	10
Rezultati	11
Testiranje preduvjeta za korištenje parametrijskih postupaka	11
Deskriptivna statistika.....	11
Razlike u činjenju i doživljavanju nasilja preko interneta između učenika osnovnih i srednjih škola te s obzirom na spol.....	12
Razlike u nekim obilježjima između sudionika koji imaju različite uloge s obzirom na nasilje preko interneta	13
Činjenje i doživljavanje nasilja preko interneta kao prediktori depresivnosti, anksioznosti i stresa	16
Rasprava.....	25
Razlike u činjenju i doživljavanju nasilja preko interneta između učenika osnovnih i srednjih škola te s obzirom na spol.....	25
Razlike u nekim obilježjima između sudionika koji imaju različite uloge s obzirom na nasilje preko interneta	26
Činjenje i doživljavanje nasilja preko interneta kao prediktori depresivnosti, anksioznosti i stresa	29
Ograničenja, implikacije i prijedlozi za buduća istraživanja	31
Zaključak	33
Literatura.....	34

Obilježja skupina uključenih u nasilje preko interneta i posljedice tog nasilja

Sažetak

Cilj ovog istraživanja bio je utvrditi razlikuju li se sudionici koji imaju različite uloge s obzirom na nasilje preko interneta u nekim obilježjima te ispitati ulogu uključenosti u nasilje u objašnjenju depresivnosti, anksioznosti i stresa. U istraživanju je sudjelovalo 217 učenika osnovnih i srednjih škola. Korišteni su sljedeći upitnici: Upitnik o nasilju preko interneta, Skala depresivnosti, anksioznosti i stresa (DASS – 21) i Upitnik sociodemografskih obilježja. Rezultati su pokazali da učenici srednjih škola češće čine i doživljavaju nasilje nego učenici osnovnih škola. Mladići čine više nasilja u odnosu na djevojke, ali nema razlike u doživljavanju nasilja s obzirom na spol. Nadalje, formirane su četiri skupine: žrtve, nasilnici, žrtve/nasilnici i neuključeni. Rezultati pokazuju da žrtve/nasilnici imaju lošiji školski uspjeh od neuključenih u nasilje te žrtava. Žrtve/nasilnici provode više vremena na internetu radnim danom u odnosu na neuključene u nasilje te više vremena vikendom u odnosu na žrtve, nasilnike i neuključene u nasilje. Žrtve/nasilnici imaju više razine depresivnosti od neuključenih u nasilje te više razine anksioznosti i stresa u odnosu na neuključene u nasilje i nasilnike. Konačno, rezultati su pokazali da je doživljavanje nasilja značajan prediktor depresivnosti, anksioznosti i stresa te da ima ulogu medijatora u odnosu činjenja nasilja i depresivnosti, anksioznosti i stresa. Zaključak izveden iz provedenog istraživanja je da žrtve/nasilnici imaju najlošije psihosocijalno funkcioniranje te da činjenje nasilja isključivo preko doživljenog nasilja doprinosi većoj razini depresivnosti, anksioznosti i stresa.

Ključne riječi: doživljavanje nasilja preko interneta, činjenje nasilja preko interneta, depresivnost, anksioznost, stres

Characteristics of groups involved cyberbullying and consequences of cyberbullying

Abstract

The aim of this study was to determine differences among the participants, who have different roles with regard to cyberbullying, in some characteristics and examine the role of involvement in cyberbullying in explaining of depression, anxiety and stress. The study included 217 primary and high schools students. Following questionnaires were used: Cyber victim and bullying scale, Depression Anxiety Stress Scales (DASS – 21) and Sociodemographic questionnaire. The results showed that high school students more often commit cyberbullying and experience cybervictimization than elementary school students do. Boys bully more than girls do, but there are no differences in victimization regard to gender. Furthermore, four groups were formed: victims, bullies, victims/bullies and uninvolved. The results show that victims/bullies have poorer school performance than those of uninvolved and victims. Victims/bullies spend more time on the internet during weekdays compared to uninvolved and more time during weekends compared to victims, bullies and uninvolved. Victims/bullies have higher levels of depression compared to uninvolved and higher levels of anxiety and stress compared to uninvolved and bullies. Finally, the results showed that the victimization is a significant predictor of depression, anxiety and stress, and has the role of mediator in bullying and depression, anxiety and stress relationship. The conclusion derived from this study is that victims/bullies have the worst psychosocial functioning and that bullying only through experienced victimization contributes to higher levels of depression, anxiety and stress.

Key words: cybervictimization, cyberbullying, depression, anxiety, stress

Uvod

Nasilje preko interneta

Ubrzani razvoj informacijsko-komunikacijske tehnologije na kraju 20. i na početku 21. stoljeća doveo je do velikih promjena u gotovo svim područjima svakodnevnoga ljudskoga života. Sadržaji na internetu su sve bogatiji, raznolikiji i privlačniji sve većem broju ljudi. Danas internet služi kao sredstvo koje potpomaže kognitivni, socijalni i fizički razvoj (Guan i Subrahmanyam, 2009). Unatoč brojnim prednostima i dobrim stranama interneta, postoje i određeni rizici korištenja interneta od kojih je jedan od najčešćih, među djecom i adolescentima, nasilje preko interneta. U današnje vrijeme djeca i mladi provode puno vremena na internetu, a upravo je to jedan od rizičnih faktora za pojavu nasilja preko interneta. Naime, Ybarra i Mitchell (2004) navode kako žrtve/nasilnici preko interneta provode više vremena na internetu u odnosu na žrtve, nasilnike ili neuključene u nasilje preko interneta.

Nasilje preko interneta (elektroničko nasilje, cyberbullying, online nasilje, digitalno nasilje) novi je oblik nasilničkog ponašanja te je ono postalo javno-zdravstveni problem. Danas postoje mnoge definicije nasilja preko interneta, međutim većina definicija obuhvaća definiciju tradicionalnog nasilja zahtijevajući pritom uporabu elektroničkih sredstava (Menesini, Nocentini i Calussi 2011; Smith i sur. 2008; Tokunaga, 2010). Smith i sur. (2008) definiraju nasilje preko interneta kao agresivno i namjerno ponašanje usmjereno pojedincima ili grupi preko interneta koje se ponavlja, a usmjereno je prema pojedincima koji se ne mogu lako obraniti.

Određena obilježja internetskog nasilja preklapaju se s kriterijima tradicionalnog nasilja: počinitelj ima namjeru povrijediti žrtvu, interakcija uključuje agresiju, ponavljaju se štetne interakcije te postoji neravnoteža moći (Kowalski, Limber i Agaston, 2012). Međutim, iako postoje određene sličnosti, mnogi smatraju da su tradicionalno nasilje i nasilje preko interneta odvojeni fenomeni. Nasilje preko interneta, za razliku od tradicionalnog nasilja, podrazumijeva korištenje informacijsko-komunikacijske tehnologije za počinjenje nasilja te činjenicu da dijete ili adolescent koji doživljava nasilje trpi to prostorno i vremenski neograničeno (Weber, Ziegele i Schnauber, 2013). Nadalje, nedostatak socijalnih znakova u komunikaciji preko interneta, kao što su glasnoća i intonacija glasa te držanje tijela, od korisnika interneta zahtjeva tumačenje dolaznih socijalnih podražaja bez nekih važnih informacija koje se inače primaju tijekom komunikacije

uživo (Ybarra, 2004). Također, smanjenje kontekstualnih i vizualnih znakova u komunikaciji preko interneta smanjuje osjetljivost nasilnika za učinke vlastitog ponašanja na žrtve. Dakle, upotreba elektroničke komunikacije smanjuje svijest pošiljatelja o tome kako će primatelji percipirati i reagirati na poslanu poruku zbog čega su osjećaji krivnje i empatije minimalizirani (Benzmiller, 2013). Osim toga, kad se radi o tradicionalnom nasilju, žrtva se može izravno suočiti s nasilnikom, zauzeti za sebe i poduzeti mjere kojima će se suprotstaviti počinitelju, dok u zlostavljanju preko interneta žrtva nema te mogućnosti jer je nasilnik često anonimni (Menesini, Nocetini i Calussi, 2011). Upravo ova anonimnost može dovesti do povećanja agresivnosti i drugih vrsta antisocijalnog ponašanja. Anonimnost na internetu daje mogućnost zlostavljanja i onim pojedincima koji obično ne pokazuju agresivno ponašanje u „stvarnom svijetu“ (Giménez Gualdo, Hunter, Durkin, Arnaiz i Maquilón, 2015). Osim anonimnosti, problem je i povjerenje. Kad se radi o tradicionalnom zlostavljanju, žrtve obično vide nasilnika te one koji podržavaju nasilnika i njegove akcije. Također, žrtve imaju veće šanse znati tko je na njihovoj strani i kome mogu vjerovati. Kad se radi o nasilju preko interneta, žrtve nemaju te mogućnosti pa su više nesigurne u svoju okolinu u odnosu na žrtve tradicionalnog nasilja (Giménez Gualdo, Hunter, Durkin, Arnaiz i Maquilón, 2015). Smith (2009) navodi i potencijalno veću publiku kod nasilja na internetu što dovodi do većeg osjećaja snage i moći počinitelja (Steffgen, König, Pfetsch i Melzer, 2011), ali i mogućih većih posljedica za žrtve. Naime, Fu, Chan i Ip (2014) utvrdili su da postoji veća učestalost neprirodnih smrti djece (pritom prvenstveno misle na suicid) u zemljama u kojima postoji veća učestalost nasilja preko interneta. Ovaj nalaz ukazuje da se radi o ozbiljnom problemu koji narušava kvalitetu života mladih ljudi.

Vrste nasilja preko interneta

Willard (2007) navodi da je moguće razlikovati osam vrsta nasilja preko interneta bez obzira na vrstu elektroničkih medija koju počinitelji nasilja koriste. To su: a) vrijeđanje koje uključuje vulgaran rječnik, uvrede, a ponekad i prijetnje s ciljem izazivanja emocije bijesa, tuge, poniženja i sl.; najčešće se radi o javnom nasilju gdje osobe koje nisu uključene u raspravu mogu vidjeti svađu; b) uznemiravanje uključuje opetovano slanje uvredljivih, provokativnih, neprijateljskih poruka pojedincu ili grupi s ciljem prisiljavanja nekoga da bude u ponižavajućoj poziciji dok počinitelj demonstrira svoju moć, a uglavnom se radi o slanju poruka putem privatnih kanala za komunikaciju; c) ogovaranje i klevetanje uključuje slanje ili objavljivanje uvredljivih i neistinitih informacija o drugoj osobi s namjerom ponižavanja druge osobe i ugrožavanja njene

reputacije; d) lažno predstavljanje uključuje stvaranje lažnog profila, hakiranje ili neovlašteno korištenje tuđeg online računa u svrhu slanja poruka, slika i drugih sadržaja u ime te osobe kako bi se izazvala neugoda ili uništio ugled i prijateljstva te osobe; e) nedozvoljeno priopćavanje, koje se još naziva i javno razotkrivanje, odnosi se na situacije kada počinitelj nasilja šalje drugima ili javno objavljuje informacije koje mu je žrtva poslala u povjerenju; f) obmanjivanje, kao i nedozvoljeno priopćavanje, uključuje javno objavljivanje privatnih informacija o drugoj osobi, no, za razliku od nedozvoljenog priopćavanja, u obmanjivanju je naglasak na prevarama koje netko koristi kako bi naveo drugu osobu da mu otkrije tajne ili informacije kojih se srami te potom objavljuje i proslijeđuje te informacije drugima; g) isključivanje podrazumijeva namjerno isključivanje osobe iz neke online grupe ili zajednice i h) uhođenje uključuje kontinuirano i neželjeno praćenje određene osobe, a može se odnositi i na neprestano pokušavanje uspostavljanja i nastavljanja neželjenog kontakta.

Nadalje, Vandebosch i Cleemput (2009) podijelili su nasilje na internetu na direktno i indirektno nasilje. Prema njima, direktno nasilje uključuje verbalno nasilje (npr. korištenje interneta kako bi se vrijeđalo ili prijetilo osobi), neverbalno nasilje (npr. slanje prijetećih ili sramotnih slika), socijalno nasilje (npr. isključivanje osobe iz online grupe) i nasilje nad vlasništvom (npr. slanje dokumenta koji je zaražen virusom), dok indirektno nasilje uključuje razotkrivanje povjerljivih informacija, pretvaranje, širenje tračeva preko interneta i sudjelovanje u glasanju u anketama s ciljem ocrnjivanja osobe.

Prevalencija nasilja preko interneta

Unatoč činjenici da postoji mnogo studija koje proučavaju nasilje preko interneta, još uvijek postoje ozbiljni problemi mjerenja (Mehari i sur., 2014) koji se uglavnom odnose na ova dva faktora: metoda mjerenja i karakteristike temeljne definicije (Kowalski i sur 2014.). Što se tiče metode mjerenja, problem je u tome što svaki autor koristi čestice s različitim sadržajima za mjerenje nasilja preko interneta te što ponekad čestice koje koriste autori ne odgovaraju predmetu mjerenja. Naime, neki autori mjere nasilje preko interneta koristeći samo jednu česticu, a drugi koriste skale s više čestica što uspoređivanje rezultata čini teškim i uzrokuje različite stope prevalencije. Mjerenje pomoću skala s više čestica je bolje od mjerenja pomoću jedne čestice, ali nužno je da istraživači postignu konsenzus o specifičnim ponašanjima koja trebaju biti uključena, kao i o učestalosti tih ponašanja (npr. "jednom mjesečno" ili "najmanje pet puta u posljednja dva

mjeseca") (Kowalski i sur. 2014). Što se tiče sadržaja korištene definicije, još uvijek ne postoji konsenzus oko jedinstvene definicije nasilja preko interneta (Gladden i sur., 2014) što također otežava uspoređivanje rezultata i dovodi do različitih stopa prevalencije.

Što se tiče stopa prevalencije, rezultati jednog od prvih istraživanja u ovom području su pokazali da je 6% adolescenata Sjeverne Amerike izvijestilo da su bili žrtve nasilja preko interneta (Finkelhor i sur., 2000). Nedugo nakon toga, u istraživanju na uzorku kanadskih adolescenata, taj postotak se povećao na 25% (Navarro, Yubero, i Larrañaga, 2016). Ybarra i Mitchell (2004) su utvrdili da je 19% mladih u dobi od 10 do 17 godina bilo uključeno u nasilje preko interneta. Taj je postotak porastao na 38,3% u drugom istraživanju koje je također provedeno u SAD-u (Navarro, Yubero, i Larrañaga, 2016). Campbell (2005) je izvijestio o nižim postotcima nasilja preko interneta u Australiji: 14% učenika izvijestilo je da su bili kao žrtve nasilja preko interneta, a 11% učenika izvijestilo je da su bili počinitelji nasilja preko interneta. Van den Eijnden i sur. (2006) su utvrdili da je 17% mladih bilo uključeno u nasilje preko interneta barem u jednoj prilici. Kad govorimo o prevalenciji nasilja preko interneta u Hrvatskoj, Pregrad i sur. (2011) utvrdili su da je 34% sudionika u dobi od 14 do 15 godina doživjelo nasilje preko interneta. U istraživanju nasilja na internetu, na području Slavonije, utvrđeno je da 24,9% vinkovačkih srednjoškolaca doživljava nasilje preko interneta, dok 27,7% učenika čini nasilje (Đuraković, Šincek, Tomašić-Humer, 2014). Dakle, iz prethodno navedenog može se zaključiti da postoji velika varijabilnost stope nasilja preko interneta što otežava utvrđivanje raste li ili pada stopa prevalencije nasilja preko interneta. No, bez obzira na varijabilnost, prevalencija nasilja preko interneta je zabrinjavajuća.

Spolne i dobne razlike u činjenju i doživljavanju nasilja preko interneta

Dosadašnja istraživanja spolnih razlika u doživljavanju i činjenju vršnjačkog nasilja preko interneta pokazala su nejednolične rezultate. Nekonzistentnost prvenstveno proizlazi iz metodoloških problema; već ranije spomenutoj operacionalizaciji nasilja i proučavanim oblicima nasilja (Slonje, Smith i Frisen, 2012). Neka istraživanja su pokazala kako postoje spolne razlike u činjenju nasilja preko interneta pri čemu je činjenje nasilja preko interneta češće za muški spol (Dilmac, 2009). S druge strane, Ybarra i Mitchell (2004) u svom istraživanju nisu pronašli spolne razlike u učestalosti činjenja nasilja preko interneta. Što se tiče doživljavanja nasilja preko interneta, Tokunaga (2010) navodi da u većini istraživanja nasilja preko interneta nisu dobivene spolne razlike s obzirom na doživljavanje nasilja, tj. da je među žrtvama nasilja na internetu

podjednaka zastupljenost muškog i ženskog spola. Del Rey, Elipe i Ortega-Ruiz (2012) su dobili iste nalaze u svom istraživanju. S druge strane, prema nekim istraživanjima, spol je značajan prediktor doživljavanja nasilja preko interneta, pri čemu ženski spol češće doživljava nasilje preko interneta (Dilmac, 2009; Kowalski i Limber, 2007).

Istraživanja dobnih razlika u činjenju i doživljavanju nasilja putem interneta uglavnom pokazuju kako su starija djeca češće uključena u vršnjačko nasilje preko interneta od mlađe djece. Što se tiče doživljavanja nasilja preko interneta, Mesch (2009) izvještava kako stariji adolescenti češće doživljavaju nasilje preko interneta od mlađih. Slične nalaze dobili su u svojem istraživanju i Mitchell, Ybarra i Finkelhor (2007) čiji rezultati pokazuju kako je veći rizik za doživljavanje nasilja preko interneta za starije adolescente. Naime, Mesch (2009) smatra kako ove dobne razlike mogu biti rezultat razvojnih faktora koji utječu na vrijeme i vrstu korištenja interneta. Moguće je da se mladi, kako odrastaju, više uključuju u razne aktivnosti s nepoznatima što povećava rizik za doživljavanje nasilja preko interneta. Što se tiče činjenja nasilja preko interneta, Ybarra i Mitchell (2004) izvještavaju o porastu činjenja nasilja preko interneta kod starijih učenika u odnosu na mlađe te pronalaze da je najveća prevalencija bila kod osoba između 15 i 17 godina.

Posljedice doživljavanja i činjenja nasilja preko interneta

Iako postoji manji broj istraživanja nasilja preko interneta u odnosu na istraživanja koja proučavaju tradicionalno nasilje, neki istraživači utvrdili su da su učinci nasilja na internetu slični učincima tradicionalnog nasilja (Smith i sur., 2008), dok neka druga istraživanja predlažu da taj učinak može biti teži (Campbell, 2005) zbog činjenice da se javno poniženje i sramota događa pred brojnijom publikom. Također, kada se osobu uživo verbalno napada, ona vjerojatno neće zapamtiti svaku riječ, ali u slučaju pisanja poruke koristeći neki oblik informacijsko-komunikacijske tehnologije, napadnuta osoba svaki put iznova može pročitati što je nasilnik napisao (Campbell, 2005). Međutim, Ortega i sur. (2012) utvrdili su da su žrtve nasilja preko interneta izvijestile o manjem intenzitetu negativnih emocija od žrtava tradicionalnog nasilja. Naime, oni navode da neki učenici smatraju da internetsko nasilje nije toliko ozbiljno kao tradicionalno, da to nije "pravo" nasilje te da može biti zanemareno na način na koji tradicionalno nasilje ne može. Iako postoje nekonzistentni rezultati o posljedicama nasilja preko interneta, većina istraživanja izvijestila je o značajnom utjecaju nasilja preko interneta na psihičko zdravlje djece i adolescenata. Naime, Cowie (2013) izvještava kako uključenost u nasilje preko interneta

dovodi do slabijeg akademskog postignuća. Osim toga, najčešće spominjane posljedice u literaturi su više razine depresivnosti, anksioznosti i percipiranog stresa.

Depresivnost. Depresija je poremećaj raspoloženja kojeg karakterizira skup raznih vrsta simptoma: kognitivnih (npr. negativne misli i očekivanja, suicidalne misli, pad koncentracije), ponašajnih (npr. manjak aktivnosti, povlačenje), tjelesnih (npr. gubitak apetita ili pretjerani apetit, nesanica), afektivnih (npr. žalost, krivnja, anksioznost) i motivacijskih (npr. gubitak interesa, odgađanje). Ovi simptomi, zajedno djelujući mogu, manje ili više, sniziti stupanj raspoloženja ugrožavajući funkcioniranje pojedinca, odnosno njegovu sposobnost prilagodbe životu društva (Živčić, 1994). Depresivno se raspoloženje može javljati zajedno s drugim negativnim emocijama, kao što su strah, krivnja, ljutnja, prezir ili gađenje (Živčić, 1994). Istraživanja su dosljedno pokazala kako je doživljavanje nasilja preko interneta povezano s višom depresivnošću (Cowie, 2013; Olenik-Shemesh, Heiman i Eden, 2012). Također, Cowie (2013) je pronašao više razine depresivnosti kod nasilnika preko interneta nego kod onih koji nisu bili uključeni u bilo koje nasilničko ponašanje preko interneta. Nadalje, Ybarra i Mitchell (2004) navode kako žrtve/nasilnici preko interneta imaju najvišu stopu depresivne simptomatologije u odnosu na druge grupe; žrtve, nasilnike i neuključene.

Anksioznost. Anksioznost je za razliku od straha koji je izazvan neposrednom opasnošću, izazvana događajima koji se anticipiraju i koji se tek trebaju dogoditi. Ukoliko je ona primjerena i neposredna te ju pojedinac kontrolira, onda nije patološka. Ukoliko je izvan kontrole pojedinca i neprilagođena po trajanju (traje dugo nakon prolaska opasnosti), govorimo o patološkoj anksioznosti (Barrios i O'Dell, 1998). Većina istraživanja je pokazala kako je doživljavanje nasilja preko interneta povezano s višom anksioznošću (Cowie, 2013), socijalnom anksioznošću i visokom javnom samosvijesti (Olenik-Shemesh, Heiman i Eden, 2012). Campbell i sur. (2013) pronašli su i više razine anksioznosti kod nasilnika preko interneta nego kod onih učenika koji nisu bili uključeni u bilo koje nasilničko ponašanje preko interneta. Nadalje, Ybarra i Mitchell (2004) navode kako žrtve/nasilnici preko interneta imaju najvišu stopu anksioznosti u odnosu na druge grupe; žrtve, nasilnike i neuključene.

Stres. Stres predstavlja negativne osjećaje i vjerovanja koji se javljaju kada ljudi procjene da se ne mogu suočiti sa zahtjevima svoje okoline (Aronson, Wilson i Akert, 2005). Menesini i Spiel (2012) izvještavaju kako je doživljavanje nasilja preko interneta povezano s višom

percipiranom razinom stresa. Također, isti autori navode da su nasilnici preko interneta koristili neučinkovite strategije suočavanja sa stresom za razliku od onih koji nisu bili uključeni u nasilje preko interneta. Ybarra i Mitchell (2004) navode kako žrtve/nasilnici preko interneta imaju najvišu stopu percipiranog stresa u odnosu na druge grupe; žrtve, nasilnike i neuključene.

Zaključno, postoji značajna količina literature koja proučava posljedice tradicionalnog nasilja te ti podaci mogu služiti kao referentna točka u proučavanju posljedica nasilja preko interneta. Međutim, posljedice nasilja preko interneta su proučavane u manjem broju istraživanja, stoga će se u ovome radu, između ostalog, detaljnije ispitati koliko uključenost u nasilje preko interneta doprinosi depresivnosti, anksioznosti i stresu te će se raspravljati o eventualnim implikacijama za preventijske i intervencijske programe.

Cilj, problemi i hipoteze

Cilj

Utvrđiti postoje li razlike u činjenju i doživljavanju nasilja preko interneta s obzirom na dob i spol, razlikuju li se sudionici koji imaju različite uloge s obzirom na nasilje preko interneta u nekim obilježjima te ispitati ulogu uključenosti u nasilje preko interneta u objašnjenju depresivnosti, anksioznosti i stresa.

Problemi

1. Ispitati postoje li razlike u činjenju i doživljavanju nasilja preko interneta između učenika osnovnih i srednjih škola te s obzirom na spol.
2. Utvrđiti razlikuju li se sudionici koji imaju različite uloge s obzirom na nasilje preko interneta (žrtve, nasilnici, žrtve/nasilnici, neuključeni) u školskom uspjehu na kraju prošle školske godine, broju sati provedenih na internetu radnim danom i vikendom te depresivnosti, anksioznosti i stresu.
3. Utvrđiti koliko činjenje i doživljavanje nasilja preko interneta doprinosi depresivnosti, anksioznosti i stresu nakon kontrole spola i dobi.

Hipoteze

H1a: Postoji razlika u činjenju i doživljavanju nasilja preko interneta između učenika osnovnih i srednjih škola. Učenici srednjih škola činit će i doživljavati više nasilja preko interneta u odnosu na učenike osnovnih škola.

H1b: Postoji razlika u činjenju i doživljavanju nasilja preko interneta između muških i ženskih sudionika. Mladići će činiti više nasilja preko interneta u odnosu na djevojke, a djevojke će doživljavati više nasilja preko interneta u odnosu na mladiće.

H2: Postoji razlika u školskom uspjehu na kraju prošle školske godine, broju sati provedenih na internetu radnim danom i vikendom te depresivnosti, anksioznosti i stresu između sudionika koji imaju različite uloge s obzirom na nasilje preko interneta (žrtve, nasilnici, žrtve/nasilnici, neuključeni). Žrtve/nasilnici imat će lošiji školski uspjeh na kraju prošle školske godine, provodit će više vremena na internetu radnim danom i vikendom te će imati višu razinu depresivnosti, anksioznosti i stresa u odnosu na druge grupe. S obzirom na mali broj istraživanja i nekonzistentnost rezultata, mogućim razlikama između drugih grupa, pristupit će se eksploratorno.

H3: Činjenje i doživljavanje nasilja preko interneta, nakon kontrole spola i dobi, bit će značajni pozitivni prediktori depresivnosti, anksioznosti i stresa.

Metoda

Sudionici

Sudionici u ovom istraživanju odabrani su po slučaju iz većeg istraživanja provedenog u okviru projekta „Safer Internet Centre Croatia: Making internet a good and safe place“ koji je vodila mentorica ovog rada. U istraživanju je sudjelovalo 217 sudionika. Uzorak je činilo 111 (51.2%) sudionika ženskoga spola te 106 (48.8%) sudionika muškoga spola. Sudionici su bili učenici šestih i osmih razreda osnovnih škola te drugi i četvrtih razreda srednjih škola na području Republike Hrvatske. U uzorku je 113 (52.1%) učenika osnovnih škola i 104 (47.9%) učenika srednjih škola. Raspon dobi kretao se od 11 do 20 godina starosti, a prosječna dob sudionika iznosila je $M=14.71$ ($SD=2.267$).

Instrumenti

Upitnik sociodemografskih obilježja

Za potrebe istraživanja u sklopu projekta konstruiran je upitnik sociodemografskih obilježja koji sadrži pitanja vezana uz dob, spol, razred, školu i mjesto, smjer (za srednjoškolce), broj članova obitelji, stupanj obrazovanja roditelja/skrbnika, školski uspjeh na kraju prošle školske godine, broj pravih prijatelja te osnovne informacije vezane uz korištenje interneta (broj uređaja

preko kojih sudionik ima pristup internetu u svom domu, vrijeme koje je sudioniku internet dostupan, broj sati provedenih na internetu radnim danom i vikendom, uređaj preko kojeg se najčešće pristupa internetu). Za potrebe ovog rada koristit će se sljedeće varijable iz Upitnika sociodemografskih obilježja: dob, spol, škola, školski uspjeh na kraju prošle školske godine, broj sati provedenih na internetu radnim danom i vikendom.

Upitnik o nasilju preko interneta (UNPI; Šincek, Tomašić Humer, Duvnjak i Milić, 2015)

U ovom radu koristit će se Upitnik o nasilju preko interneta koji je konstruiran za potrebe istraživanja u sklopu spomenutog projekta. Upitnik o nasilju preko interneta sastoji se od subskale Činjenja nasilja preko interneta s ukupno 21 česticom i subskale Doživljavanja nasilja preko interneta s ukupno 22 čestice. Upitnik je formiran po uzoru na Skalu doživljavanja i činjenja nasilja preko interneta autora Cetin, Yaman i Peker (2011). Točnije, općenite tvrdnje iz Skale doživljavanja i činjenja nasilja su se nastojale konkretizirati (npr. čestica „Ogovaranje na internetu“ je zamijenjena česticom „Ogovarao/la sam druge na internetu“ u subskali doživljavanja i česticom „Ogovarali su me na internetu“ u subskali činjenja nasilja preko interneta) te su dodane još neke čestice (poput „Htjeli su me isključiti ili su me isključili iz neke grupe na internetu.“ u subskali doživljavanja nasilja preko interneta, odnosno „Isključivao/la sam druge iz grupa na internetu.“ u subskali činjenja nasilja preko interneta). Dodatne čestice su uvrštene kako bi se obuhvatila ponašanja koja su sukladna kategorizaciji nasilja preko interneta (Willard, 2007). U ovaj upitnik nisu uključena ponašanja iz Skale doživljavanja i činjenja nasilja preko interneta koja nemaju u dječjoj i adolescentnoj dobi jasno određenu osobu ili grupu osoba protiv koje je usmjereno (npr. „Koristio sam internet za prijevaru“) ili ona ponašanja koja sadržavaju oblike komunikacije koje mlađe generacije rijetko koriste (npr. „Korištenje uvredljivih izraza u e-pošti.“ – djeca i mladi rijetko komuniciraju e-mailom, preferiraju društvene mreže, a već su uključene čestice koje obuhvaćaju vrijeđanje putem društvenih mreža). Zadatak sudionika je na skali od pet stupnjeva (od „nikad“ do „uvijek“) odgovoriti koliko često su to doživljavali tijekom zadnjih godinu dana (za subskalu Doživljavanja nasilja preko interneta“), odnosno koliko često su to činili (za subskalu Činjenja nasilja preko interneta“). Ukupan rezultat formiran je kao aritmetička sredina danih odgovora na pojedinoj subskali. Cronbach alfa koeficijent unutarnje konzistencije pokazao je da obje subskale na ovom uzorku imaju visoku pouzdanost – za doživljeno nasilje 0.93, a za počinjeno 0.91.

Depression Anxiety Stress Scales (DASS – 21; Lovibond i Lovibond, 1995)

Skala se sastoji od 21 čestice kojima se procjenjuje razina depresivnosti, anksioznosti i stresa. Subskala depresivnosti (obuhvaća čestice: 3, 5, 10, 13, 16, 17, 21) odnosi se na simptome disforije, beznadnosti, vlastitog obezvrjeđivanja, apatije i nedostatka interesa. Subskala anksioznosti (obuhvaća čestice: 2, 4, 7, 9, 15, 19, 20) odnosi se na pobuđenost autonomnog živčanog sustava te situacijsku anksioznost. Subskala stresa (obuhvaća čestice: 1, 6, 8, 11, 12, 14, 18) odnosi se na pokazatelje kronične, nespecifične pobuđenosti, poteškoće opuštanja, uznemirenost i nestrpljenje. Sudionici odgovaraju na svaku česticu izražavajući koliko su često u proteklih tjedan dana doživljavali opisano stanje. Odgovore daju na Likertovoj skali od četiri stupnja (1 – uopće se ne odnosi na mene, 4 – u potpunosti se odnosi na mene). U ovom istraživanju ukupan rezultat formiran je kao aritmetička sredina odgovora sudionika na svakoj pojedinoj subskali. Cronbach alfa koeficijent unutarnje konzistencije pokazao je da sve tri subskale na ovom uzorku imaju visoku pouzdanost – za depresivnosti 0.87, za anksioznost 0.80, a za stres 0.85.

Postupak

Ovaj rad je dio većeg nacionalnog istraživanja o korištenju informacijsko-komunikacijskih tehnologija djece i mladih u Republici Hrvatskoj kojeg je financirala Europska unija u sklopu projekta "Safer Internet Centre Croatia - Making internet a good and safe place". Cilj istraživanja u sklopu projekta bio je razumjeti prirodu korištenja informacijsko-komunikacijskih tehnologija djece i mladeži Republike Hrvatske, njihove korelate kao i rizike korištenja informacijsko-komunikacijskih tehnologija. Sudjelovalo je ukupno 83 osnovnih i srednjih škola iz 22 grada u Republici Hrvatskoj. U svakoj županiji birale su se škole iz većeg grada (županijskog središta), manjeg grada i manjeg mjesta. U gradovima su uključene osnovne i srednje škole, a u manjim mjestima samo osnovne škole.

Prije provedbe istraživanja ravnateljima škola poslano su zamolbe za odobrenjem sudjelovanja u istraživanju. U istraživanje su bili uključeni učenici četvrtih, šestih i osmih razreda osnovne škole te učenici drugih i četvrtih razreda srednje škole. Budući da Etički kodeks istraživanja s djecom nalaže aktivni pristanak roditelja za sudjelovanje u istraživanju djece mlađe od 14 godina, svim roditeljima u odabranim školama poslani su obrasci za informirani pristanak. Dio učenika nije sudjelovao u istraživanju jer roditelji nisu dali pristanak. Uz pristanak roditelja za učenike mlađe od 14 godina, zatražen i pristanak samih učenika. Roditelji učenika srednjih

škola također su bili informirani o provedbi istraživanja. Istraživanje je provedeno grupno za vrijeme nastave. Sudionicima je objašnjena svrha istraživanja, naglašeno im je da je istraživanje anonimno i dobrovoljno te da mogu odustati od sudjelovanja u bilo kojem trenutku. Nakon popunjavanja upitnika sudionici su dobili promotivne materijale Centra za nestalu i zlostavljanu djecu te kontakt informacije ukoliko se odluče javiti za pomoć.

Rezultati

Testiranje preduvjeta za korištenje parametrijskih postupaka

Prije početka statističke obrade podataka Kolmogorov-Smirnovim testom provjerena je normalnost distribucija sljedećih varijabli: činjenje nasilja preko interneta, doživljavanje nasilja preko interneta, depresivnost, anksioznost, stres, školski uspjeh na kraju prošle godine, broj sati provedenih na internetu radnim danom i broj sati provedenih na internetu vikendom. Pokazalo se da distribucije statistički značajno odstupaju od normalne ($p < .01$). Ipak, uvidom u indekse asimetričnosti i spljoštenosti, uočeno je kako se apsolutne vrijednosti indeksa asimetričnosti nalaze u intervalu od 0.294 do 2.783, a indeksa spljoštenosti u intervalu od 0.204 do 9.705. Naime, Kline (2005) navodi kako se distribucija može smatrati normalnom ukoliko su apsolutne vrijednosti indeksa asimetričnosti manje od tri, a indeksa spljoštenosti manje od deset. Budući da su indeksi asimetričnosti i spljoštenosti rezultata na svim skalama manji od spomenutih vrijednosti, odlučeno je kako je primjena parametrijskih postupaka na tim podacima opravdana.

Levenovim testom homogenosti varijance provjerena je zadovoljenost preduvjeta o homoscedasticitetu. Pokazalo se kako su varijance varijabli koje se odnose na stres i školski uspjeh homogene ($p > .05$). Za varijable koje se odnose na depresivnost, anksioznost i broj sati provedenih na internetu radnim danom i vikendom, Levenov test je značajan ($p < .05$) iz čega se može zaključiti da preduvjet o homogenosti varijanci nije zadovoljen. Međutim, Pearson i Hartley (1954; prema Field, 2013) navode kako omjer najveće i najmanje varijance ne bi smio biti veći od tri kako bi se mogli koristiti parametrijski postupci. Budući da niti jedan omjer varijance ne prelazi navedenu vrijednost, odlučeno je kako će se u daljem radu ipak koristiti parametrijski postupci.

Deskriptivna statistika

Ukupni rezultati za subskale Činjenje nasilja preko interneta, Doživljavanje nasilja preko interneta te subskale Depresivnost, Anksioznosti i Stres formirani su kao aritmetičke sredine

odgovora sudionika za svaku pojedinu subskalu. U Tablici 1 prikazani su deskriptivni podaci za navedene subskale te varijable školski uspjeh na kraju prošle školske godine i broj sati provedenih na internetu radnim danom i vikendom – aritmetičke sredine, standardne devijacije te teorijski i ostvareni rasponi rezultata.

Tablica 1. Deskriptivni podaci ispitivanih varijabli ($N=217$).

	M	SD	T_{min}	T_{max}	P_{min}	P_{max}
Činjenje nasilja	1.34	0.464	1.00	5.00	1.00	3.90
Doživljavanje nasilja	1.46	0.540	1.00	5.00	1.00	4.00
Depresivnost	1.62	0.677	1.00	4.00	1.00	3.71
Anksioznost	1.69	0.603	1.00	4.00	1.00	3.86
Stres	1.96	0.721	1.00	4.00	1.00	4.00
Školski uspjeh	4.10	0.766	1.00	5.00	2.00	5.00
Sati na internetu-radni dan	4.71	4.465	0.00	24.00	0.00	24.00
Sati na internetu-vikend	6.39	4.902	0.00	24.00	0.00	24.00

Legenda: M – aritmetička sredina; SD – standardna devijacija; T_{min} – teorijski minimum; T_{max} – teorijski maksimum; P_{min} – postignuti minimum; P_{max} – postignuti maksimum

Dobiveni rezultati na subskali Činjenje nasilja preko interneta pokazuju da sudionici postižu relativno niske rezultate, odnosno rijetko čine nasilje preko interneta. Slični rezultati dobiveni su za subskalu Doživljavanje nasilja preko interneta. Nadalje, na subskalama Depresivnost i Anksioznost, sudionici postižu prosječne rezultate koji tendiraju ka nižim, dok na subskali Stres sudionici postižu prosječne rezultate. Također, pokazalo se da učenici osnovnih i srednjih škola u prosjeku postižu vrlo dobar školski uspjeh. Što se tiče vremena provedenog na internetu, učenici provode na internetu blizu pet sati radnim danom, a u dane vikenda nešto više od šest sati.

Razlike u činjenju i doživljavanju nasilja preko interneta između učenika osnovnih i srednjih škola te s obzirom na spol

Kako bi se ispitale razlike u činjenju i doživljavanju nasilja preko interneta s obzirom na školu (indikator dobi) i spol te interakcija škole i spola, primijenjena je složena analiza varijance

za nezavisne uzorke gdje su nezavisne varijable bile spol (M/Ž) i škola (osnovna/srednja), a zavisne činjenje i doživljavanje nasilja preko interneta. Rezultati su prikazani u Tablici 2.

Tablica 2. Rezultati složene analize varijance za usporedbu sudionika u činjenju i doživljavanju nasilja preko interneta s obzirom školu (indikator dobi) i spol.

Izvor varijabiliteta	Zavisna varijabla	F
Škola	činjenje nasilja	20.209**
	doživljavanje nasilja	10.499**
Spol	činjenje nasilja	7.833**
	doživljavanje nasilja	0.317
škola*spol	činjenje nasilja	2.475
	doživljavanje nasilja	0.837

Legenda: ** $p < .01$; F – F omjer

Pokazalo se da postoji statistički značajna razlika u činjenju nasilja preko interneta između osnovnih i srednjih škola. Naime, učenici srednjih škola ($M = 1.47$, $SD = 0.540$) čine više nasilja preko interneta u odnosu na učenike osnovnih škola ($M = 1.23$, $SD = 0.342$). Također, pokazalo se da postoji statistički značajna razlika u doživljavanju nasilja preko interneta između osnovnih i srednjih škola. Utvrđeno je da učenici srednjih škola ($M = 1.57$, $SD = 0.616$) doživljavaju više nasilja preko interneta od učenika osnovnih škola ($M = 1.35$, $SD = 0.435$). Što se tiče spolnih razlika u činjenju nasilja preko interneta, pokazalo se da postoji statistički značajna razlika u činjenju nasilja preko interneta između muškog i ženskog spola. Muški sudionici ($M=1.41$, $SD=0.566$) čine više nasilja u odnosu na ženske sudionike ($M=1.28$, $SD=0.332$). Međutim, nije pronađena značajna razlika u doživljavanju nasilja preko interneta s obzirom na spol. Također, pokazalo se da ne postoji interakcija škole i spola u činjenju i doživljavanju nasilja preko interneta.

Razlike u nekim obilježjima između sudionika koji imaju različite uloge s obzirom na nasilje preko interneta

Kako bi se odgovorilo na drugi problem sudionici su podijeljeni u četiri skupine: žrtve, nasilnici, žrtve/nasilnici i neuključeni u nasilje. Prema kriteriju kojeg u svom radu navode Šincek, Tomašić Humer i Duvnjak (2015), kao žrtve su klasificirani sudionici koji su na barem jednoj čestici subskale Doživljavanje nasilja preko interneta zaokružili odgovore 4 ili 5 što bi značilo kako su neki oblik nasilja preko interneta doživljavali često ili uvijek. Sudionici koji su na subskali Činjenje nasilja preko interneta barem jednom zaokružili odgovor 4 ili 5 klasificirani su kao nasilnici. U kategoriju žrtve/nasilnici uključeni su sudionici koji su na obje subskale dali odgovore

4 ili 5 na barem jednoj čestici. Oni sudionici koji nisu niti na jednoj čestici dali odgovor 4 ili 5 klasificirani su kao oni koji nisu uključeni u nasilje. Utvrđeno je da se uzorak sastoji od $n=29$ žrtava (13.4%), $n=19$ nasilnika (8.8%), $n=32$ sudionika u kategoriji žrtva/nasilnik (14.7%) i $n=137$ sudionika koji nisu uključeni u nasilje preko interneta (63.1%).

Kao što se može vidjeti u Tablici 3., provedbom analiza varijanci utvrđeno je da postoji statistički značajna razlika u školskom uspjehu, broju sati provedenih na internetu radnim danom i vikendom te depresivnosti, anksioznosti i stresu između sudionika koji imaju različite uloge s obzirom na nasilje preko interneta.

Budući da postoje velike razlike u veličini skupina, korišten je Games-Howell post hoc test kako bi se testirale razlike između pojedinih skupina. Što se tiče školskog uspjeha, pokazalo se kako postoji statistički značajna razlika između žrtava/nasilnika i neuključenih u nasilje preko interneta ($G-H = -0.455$, $p < .05$) te između žrtava/nasilnika i žrtava ($G-H = -0.557$, $p < .05$). Naime, žrtve/nasilnici imaju lošiji školski uspjeh od neuključenih u nasilje preko interneta i žrtava (vidjeti Tablicu 3). Nadalje, post hoc analiza pokazala je da postoji statistički značajna razlika između žrtava/nasilnika i neuključenih u nasilje preko interneta ($G-H = 3.666$, $p < .05$) u broju sati provedenih na internetu radnim danom. Žrtve/nasilnici provode više vremena na internetu radnim danom u odnosu na neuključene u nasilje preko interneta (vidjeti Tablicu 3). Što se tiče broja sati provedenih na internetu vikendom, pokazalo se da postoji statistički značajna razlika između žrtava/nasilnika i neuključenih u nasilje preko interneta ($G-H = 5.899$, $p < .05$), žrtava/nasilnika i žrtava ($G-H = 5.447$, $p < .05$) te žrtava/nasilnika i nasilnika ($G-H = 5.087$, $p < .05$). Žrtve/nasilnici provode više vremena na internetu vikendom u odnosu na neuključene u nasilje preko interneta, žrtve i nasilnike (vidjeti Tablicu 3).

Što se tiče depresivnosti, pokazalo se kako postoji statistički značajna razlika između žrtava/nasilnika i neuključenih u nasilje preko interneta ($G-H = 0.582$, $p < .05$). Naime, žrtve/nasilnici imaju više razine depresivnosti od neuključenih u nasilje preko interneta (vidjeti Tablicu 3). Nadalje, što se tiče anksioznosti, post hoc analiza pokazala je da postoji statistički značajna razlika između žrtava/nasilnika i neuključenih u nasilje preko interneta ($G-H = 0.422$, $p < .05$) te između žrtava/nasilnika i nasilnika ($G-H = 0.551$, $p < .05$). Žrtve/nasilnici imaju više razine anksioznosti u odnosu na neuključene u nasilje preko interneta i nasilnike (vidjeti Tablicu 3). Što se tiče stresa, pokazalo se da postoji statistički značajna razlika između žrtava/nasilnika i

neuključenih u nasilje preko interneta ($G-H = 0.605$, $p < .05$) te između žrtava/nasilnika i nasilnika ($G-H = 0.515$, $p < .05$). Žrtve/nasilnici doživljavaju više razine stresa u odnosu na neuključene u nasilje preko interneta i nasilnike (vidjeti Tablicu 3).

Tablica 3. Rezultati provedenih analiza varijanci za usporedbu sudionika u školskom uspjehu, broju sati provedenih na internetu, depresivnosti anksioznosti i stresu s obzirom njihovu ulogu u nasilju preko interneta.

Varijabla	Kategorija	M	SD	F
Školski uspjeh	Žrtve	4.28	0.702	4.200*
	Nasilnici	3.89	0.809	
	žrtve/nasilnici	3.72	0.634	
	Neuključeni	4.17	0.775	
Broj sati na Internetu radnim danom	Žrtve	4.92	5.112	6.283*
	Nasilnici	4.71	2.805	
	žrtve/nasilnici	7.65	6.796	
	Neuključeni	3.98	3.484	
Broj sati na Internetu Vikendom	Žrtve	5.83	3.793	15.189*
	Nasilnici	6.19	3.348	
	žrtve/nasilnici	11.28	7.336	
	Neuključeni	5.38	3.817	
Depresivnost	Žrtve	1.70	0.803	7.104*
	Nasilnici	1.60	0.714	
	žrtve/nasilnici	2.07	0.777	
	Neuključeni	1.49	0.571	
Anksioznost	Žrtve	1.70	0.715	5.204*
	Nasilnici	1.50	0.345	
	žrtve/nasilnici	2.05	0.789	
	Neuključeni	1.63	0.526	
Stres	Žrtve	1.93	0.853	6.591*
	Nasilnici	1.95	0.560	

žrtve/nasilnici	2.46	0.775
Neuključeni	1.86	0.655

Legenda: * $p < .05$; M – aritmetička sredina; SD – standardna devijacija, F – F omjer

Činjenje i doživljavanje nasilja preko interneta kao prediktori depresivnosti, anksioznosti i stresa

U svrhu odgovaranja na posljednji problem istraživanja provedene su tri hijerarhijske regresijske analize. U sve tri analize utvrđeno je da se vrijednost Durbin-Watson testa nalazila u intervalu od 1 do 3 što nam omogućuje zaključak da je preduvjet o nezavisnosti reziduala zadovoljen (Field, 2013). Provjerom korelacijske tablice utvrđeno je kako problem multikolinearnosti nije prisutan. Naime, među varijablama nema korelacija koje bi se smatrale izrazito visokima ($r > .80$). Interkorelacije svih mjerenih varijabli prikazane su u Tablici 4. Dobiveni podaci pokazuju kako su činjenje i doživljavanje nasilja preko interneta značajno pozitivno povezani sa depresivnosti. Također, pokazalo se kako su spol, činjenje i doživljavanje nasilja preko interneta značajno pozitivno povezani sa anksioznosti dok su dob, spol te činjenje i doživljavanje nasilja značajno pozitivno povezani sa stresom. Od svih prediktora doživljavanje nasilja ima najvišu korelaciju sa depresivnosti, anksioznosti i stresom. Najveće korelacije među svim varijablama pronađene su upravo između tri kriterija depresivnosti, anksioznosti i stresa.

Nadalje, provjerene su i vrijednosti mjera kolinearnosti. Provjerom sva tri modela utvrđeno je kako su vrijednosti tolerancije veće od 0.1, a vrijednosti faktora povećanja varijance (VIF) manje od 10 te im je prosječna vrijednost blizu 1 što ukazuje na to da problem multikolinearnosti nije prisutan (Field, 2013). Dakle, može se zaključiti kako su preduvjeti za provođenje hijerarhijskih regresijskih analiza zadovoljeni.

Tablica 4. Interkorelacije mjerenih varijabli u istraživanju ($N = 217$).

Varijabla	Dob	Spol	Činjenje nasilja	Doživljavanje nasilja	Depresivnost	Anksioznost	Stres
Dob	1	0.108	0.330**	0.252**	0.106	0.114	0.278*
Spol		1	-0.145*	-0.013	0.053	0.178**	0.219*

Činjenje nasilja	1	0.638**	0.257**	0.206**	0.25**
Doživljavanje nasilja		1	0.424**	0.439**	0.374*
Depresivnost			1	0.658**	0.661*
Anksioznost				1	0.691*
Stres					1

Legenda: **p< .01; *p< .05

U prvoj hijerarhijskoj regresijskoj analizi, u kojoj je kriterijsku varijablu predstavljao ukupan rezultat na subskali Depresivnost, u prvom su se bloku prediktora nalazile sociodemografske varijable dob i spol. U drugi je blok uključen ukupan rezultat na subskalama Činjenje nasilja preko interneta i Doživljavanje nasilja preko interneta. Dobiveni rezultati su prikazani u Tablici 5.

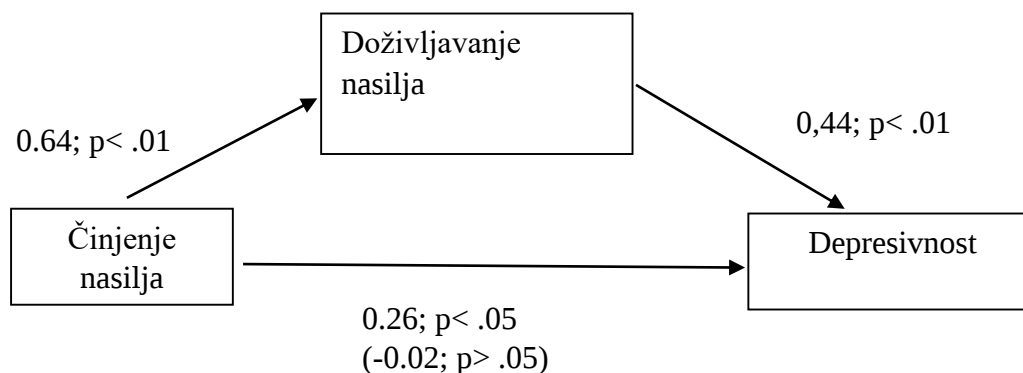
Iz dobivenih rezultata vidljivo je da sociodemografske varijable objašnjavaju ukupno 1.6% varijance kriterija depresivnosti te da njihov doprinos nije značajan. Činjenje i doživljavanje nasilja preko interneta objašnjava dodatnih 17% varijance kriterija depresivnosti te se njihov doprinos pokazao značajnim. Prema vrijednostima standardiziranih β koeficijenata, može se zaključiti da se, od svih uključenih varijabli, samo doživljavanje nasilja pokazalo značajnim pozitivnim prediktorom. Točnije, češće doživljavanje nasilja omogućuje predviđanje više razine depresivnosti.

Tablica 5. Rezultati hijerarhijske regresijske analize kod ispitivanja doprinosa činjenja i doživljavanja nasilja preko interneta kriteriju depresivnost.

Model	Prediktor	R^2	ΔR^2	ΔF	β
1. korak		.016	.016	1.701	
	Dob				.12
	Spol				.04
2. korak		.186	.170	21.998**	
	Dob				.01
	Spol				.06
	Činjenje nasilja				-.02
	Doživljavanje nasilja				.44**

Legenda: ** $p < .01$; R^2 - ukupni doprinos objašnjenju varijanci; ΔR^2 - doprinos pojedine grupe prediktora objašnjenju varijanci; ΔF – vrijednost F-omjera za dodanu grupu prediktora; β – vrijednost standardiziranog regresijskog koeficijenta

Iako se činjenje nasilja nije pokazao kao značajni prediktor depresivnosti, uvidom u korelacijsku matricu (vidjeti Tablica 4) može se vidjeti kako je korelacija između činjenja nasilja i depresivnosti značajna. Također, pregledom korelacijske matrice može se vidjeti da je doživljavanje nasilja značajno povezano sa činjenjem nasilja i depresivnošću te je iz tog razloga bilo potrebno provjeriti zasebnim regresijskim analizama je li doživljavanje nasilja varijabla medijator. Rezultati su prikazani na Slici 1. Pokazalo se da činjenje nasilja predviđa češće doživljavanje nasilja. Nadalje, Baron i Kenny (1986) tvrde da je medijacija prisutna kada se uključivanjem medijatora u drugi korak analize β ponder prediktora smanji ili postane neznačajan. Ukoliko je riječ o potpunoj medijaciji, tada utjecaj prediktora postaje neznačajan, a u slučaju djelomične medijacije doprinos prediktora još uvijek je značajan, ali manji. Stoga je provedena zasebna regresijska analiza gdje je u prvi blok prediktora uključeno Činjenje nasilja preko interneta, u drugi Doživljavanje nasilja preko interneta, dok je kriterijska varijabla i dalje bila Depresivnost. Uvidom u standardizirane β koeficijente utvrđeno je kako je činjenje nasilja preko interneta bio značajan pozitivan prediktor depresivnosti u prvom bloku analize, dok je u drugom bloku analize, nakon uključivanja doživljavanja nasilja preko interneta, činjenje nasilja preko interneta prestalo biti značajan prediktor depresivnosti. Dakle, može se zaključiti da se radi o potpunoj medijaciji što znači da je povezanost činjenja nasilja preko interneta i depresivnosti uvjetovana rezultatom koji je sudionik ostvario na subskali doživljavanja nasilja preko interneta. Drugim riječima rečeno, doživljavanje nasilja preko interneta posreduje u odnosu između činjenja nasilja preko interneta i depresivnosti.

Slika 1. Provjera medijacijskog učinka doživljavanja nasilja na odnos činjenja nasilja i depresivnosti (navedeni su regresijski koeficijenti).

U drugoj hijerarhijskoj regresijskoj analizi, u kojoj je kriterijsku varijablu predstavljao ukupan rezultat na subskali Anksioznost, u prvom su se bloku prediktora nalazile sociodemografske varijable dob i spol. U drugi je blok uključen ukupan rezultat na subskalama Činjenje nasilja preko interneta i Doživljavanje nasilja preko interneta. Dobiveni rezultati su prikazani u Tablici 6.

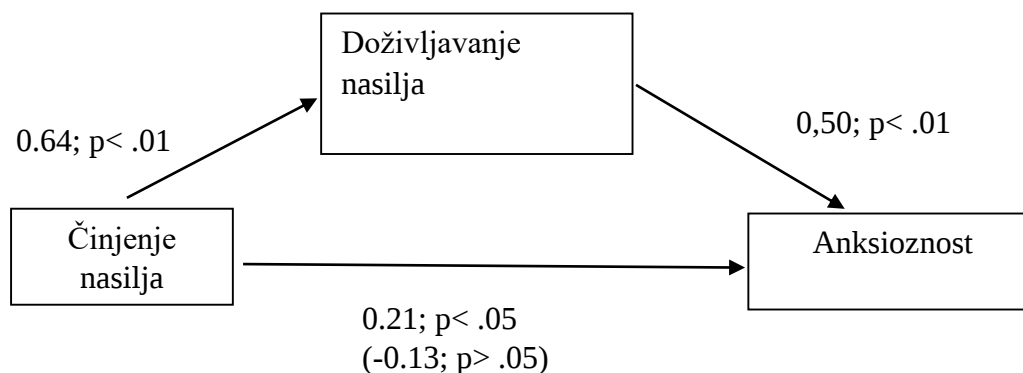
Iz dobivenih rezultata vidljivo je da sociodemografske varijable objašnjavaju ukupno 4% varijance kriterija anksioznosti te se njihov doprinos pokazao značajnim. Činjenje i doživljavanje nasilja preko interneta objašnjava dodatnih 19% varijance kriterija anksioznosti te se i njihov doprinos pokazao značajnim. Prema vrijednostima standardiziranih β koeficijenata, može se zaključiti da su se spol i doživljavanje nasilja pokazali značajnim pozitivnim prediktorima. Točnije, doživljavanje nasilja preko interneta i ženski spol ($1.79 > 1.58$) omogućuje predviđanje više razine anksioznosti.

Tablica 6. Rezultati hijerarhijske regresijske analize kod ispitivanja doprinosa činjenja i doživljavanja nasilja preko interneta kriteriju anksioznost.

Model	Prediktor	R^2	ΔR^2	ΔF	β
1. korak		.040	.040	4.451*	
	Dob				.09
	Spol				.17*
2. korak		.231	.190	25.957**	
	Dob				-.00
	Spol				.17**
	Činjenje nasilja				-.08
	Doživljavanje nasilja				.50**

Legenda: ** $p < .01$; * $p < .05$; R^2 - ukupni doprinos objašnjennoj varijanci; ΔR^2 - doprinos pojedine grupe prediktora objašnjennoj varijanci; ΔF – vrijednost F-omjera za dodanu grupu prediktora; β – vrijednost standardiziranog regresijskog koeficijenta

Iako se činjenje nasilja nije pokazao kao značajni prediktor anksioznosti, uvidom u korelacijsku matricu (vidjeti Tablica 4) može se vidjeti kako je korelacija između činjenja nasilja i anksioznosti značajna. Također, pregledom korelacijske matrice može se vidjeti da je doživljavanje nasilja značajno povezano sa činjenjem nasilja i anksioznošću te je iz tog razloga bilo potrebno provjeriti zasebnim regresijskim analizama je li doživljavanje nasilja varijabla medijator. Rezultati su prikazani na Slici 2. Pokazalo se da činjenje nasilja predviđa češće doživljavanje nasilja. Također, provedena je zasebna regresijska analiza gdje je u prvi blok prediktora uključeno Činjenje nasilja preko interneta, u drugi Doživljavanje nasilja preko interneta, dok je kriterijska varijabla i dalje bila Anksioznost. Uvidom u standardizirane β koeficijente utvrđeno je kako je činjenje nasilja preko interneta bio značajan pozitivan prediktor anksioznosti u prvom bloku analize, dok je u drugom bloku analize, nakon uključivanja doživljavanja nasilja preko interneta, činjenje nasilja preko interneta prestalo biti značajan prediktor anksioznosti. Dakle, može se zaključiti da se radi o potpunoj medijaciji što znači da je povezanost činjenja nasilja preko interneta i anksioznosti uvjetovana rezultatom koji je sudionik ostvario na subskali doživljavanja nasilja preko interneta.

Slika 2. Provjera medijacijskog učinka doživljavanja nasilja na odnos činjenja nasilja i anksioznosti (navedeni su regresijski koeficijenti).

U zadnjoj hijerarhijskoj regresijskoj analizi, u kojoj je kriterijsku varijablu predstavljao ukupan rezultat na subskali Stres, u prvom su se bloku prediktora nalazile sociodemografske varijable dob i spol. U drugi je blok uključen ukupan rezultat na subskalama Činjenje nasilja preko interneta i Doživljavanje nasilja preko interneta. Dobiveni rezultati su prikazani u Tablici 7.

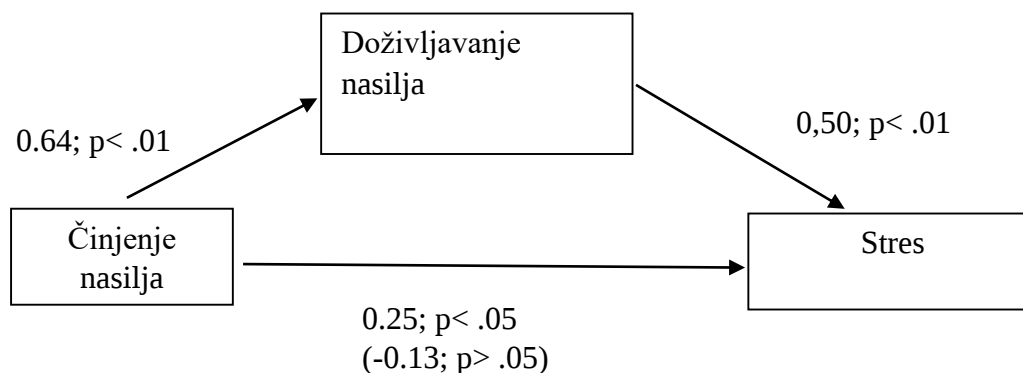
Iz dobivenih rezultata vidljivo je da sociodemografske varijable objašnjavaju ukupno 11.4% varijance kriterija stresa te se njihov doprinos pokazao značajnim. Činjenje i doživljavanje nasilja preko interneta objašnjava dodatnih 10.4% varijance kriterija stresa te se i njihov doprinos pokazao značajnim. Pregledom standardiziranih β koeficijenata, može se zaključiti da su se dob, spol i doživljavanje nasilja pokazali značajnim pozitivnim prediktorima. Točnije, doživljavanje nasilja preko interneta, ženski spol ($2.12 > 1.80$) i starija dob omogućuje predviđanje više razine stresa.

Tablica 7. Rezultati hijerarhijske regresijske analize kod ispitivanja doprinosa činjenja i doživljavanja nasilja preko interneta kriteriju stres.

Model	Prediktor	R^2	ΔR^2	ΔF	β
1. korak		.114	.114	13.607**	
	Dob				.26**
	Spol				.19**
2. korak		.218	.104	13.967**	
	Dob				.17*
	Spol				.21**
	Činjenje nasilja				.02
	Doživljavanje nasilja				.32**

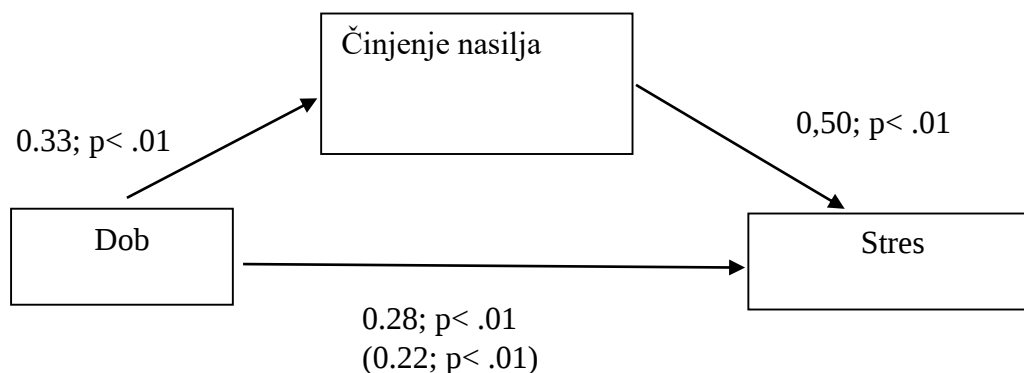
Legenda: **p< .01; *p< .05; R^2 - ukupni doprinos objašnjenju varijanci; ΔR^2 - doprinos pojedine grupe prediktora objašnjenju varijanci; ΔF – vrijednost F-omjera za dodanu grupu prediktora; β – vrijednost standardiziranog regresijskog koeficijenta

Iako se činjenje nasilja nije pokazao kao značajni prediktor stresa, uvidom u korelacijsku matricu (vidjeti Tablica 4) može se vidjeti kako je korelacija između činjenja nasilja i stresa značajna. Također, pregledom korelacijske matrice može se vidjeti da je doživljavanje nasilja značajno povezano sa činjenjem nasilja i stresom te je iz tog razloga bilo potrebno provjeriti zasebnim regresijskim analizama je li doživljavanje nasilja varijabla medijator. Rezultati su prikazani na Slici 3. Pokazalo se da činjenje nasilja predviđa češće doživljavanje nasilja. Također, provedena je zasebna regresijska analiza gdje je u prvi blok prediktora uključeno Činjenje nasilja preko interneta, u drugi Doživljavanje nasilja preko interneta, dok je kriterijska varijabla i dalje bila Stres. Uvidom u standardizirane β koeficijente utvrđeno je kako je činjenje nasilja preko interneta bio značajan pozitivan prediktor stresa u prvom bloku analize, dok je u drugom bloku analize, nakon uključivanja doživljavanja nasilja preko interneta, činjenje nasilja preko interneta prestalo biti značajan prediktor stresa. Dakle, može se zaključiti da se radi o potpunoj medijaciji što znači da je povezanost činjenja nasilja preko interneta i stresa uvjetovana rezultatom koji je sudionik ostvario na subskali doživljavanja nasilja preko interneta.

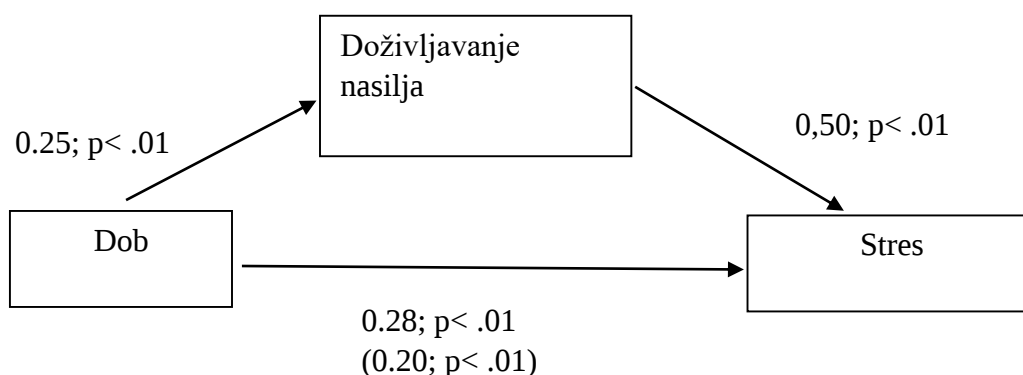
Slika 3. Provjera medijacijskog učinka doživljavanja nasilja na odnos činjenja nasilja i stresa (navedeni su regresijski koeficijenti).

Nadalje, iako je dob značajni pozitivni prediktor stresa u oba koraka, β koeficijent se smanjio u drugom koraku te je stoga bilo potrebno provjeriti postoji li medijacijski efekt. Uvidom u korelacijsku matricu (vidjeti Tablica 4) utvrdilo se da je korelacija između dobi i stresa značajna. Također, doživljavanje i činjenje nasilja značajno je povezano s dobi i stresom te je iz tog razloga bilo potrebno provjeriti zasebnim regresijskim analizama jesu li doživljavanje i činjenje nasilja varijable medijatori. Najprije je provjereno je li činjenje nasilja varijabla medijator, a rezultati su prikazani na Slici 4. Pokazalo se da starija dob predviđa češće činjenje nasilja. Također, provedena je zasebna regresijska analiza gdje je u prvi blok prediktora uključena varijabla dob, a u drugi Činjenje nasilja preko interneta dok je kriterijska varijabla i dalje bila Stres. Uvidom u standardizirane β koeficijente utvrđeno je kako je dob značajan pozitivan prediktor stresa u prvom bloku analize, dok je u drugom bloku analize, nakon uključivanja činjenja nasilja preko interneta, dob ostala značajan prediktor stresa, ali se β koeficijent smanjio. Dakle, može se zaključiti da se radi o djelomičnoj medijaciji što znači da je povezanost dobi i stresa djelomično uvjetovana rezultatom koji je sudionik ostvario na subskali činjenja nasilja preko interneta.

Slika 4. Provjera medijacijskog učinka činjenja nasilja na odnos dobi i stresa (navedeni su regresijski koeficijenti).

Zatim je provjereno je li doživljavanje nasilja varijabla medijator, a rezultati su prikazani na Slici 5. Pokazalo se da starija dob predviđa češće doživljavanje nasilja. Također, provedena je zasebna regresijska analiza gdje je u prvi blok prediktora uključena varijabla dob, a u drugi Doživljavanje nasilja preko interneta dok je kriterijska varijabla i dalje bila Stres. Uvidom u standardizirane β koeficijente utvrđeno je kako je dob značajan pozitivan prediktor stresa u prvom bloku analize, dok je u drugom bloku analize, nakon uključivanja doživljavanja nasilja preko interneta, dob ostala značajan prediktor stresa, ali se β koeficijent smanjio. Dakle, može se zaključiti da se radi o djelomičnoj medijaciji što znači da je povezanost dobi i stresa djelomično uvjetovana rezultatom koji je sudionik ostvario na subskali doživljavanja nasilja preko interneta.

Slika 5. Provjera medijacijskog učinka doživljavanja nasilja na odnos dobi i stresa (navedeni su regresijski koeficijenti).

Rasprava

Ovim istraživanjem nastojalo se utvrditi postoje li dobne i spolne razlike u doživljavanju i činjenju nasilja preko interneta te ispitati razlikuju li se sudionici koji imaju različite uloge s obzirom na nasilje preko interneta u nekim obilježjima. Zaključno, nastojao se utvrditi doprinos uključenosti u nasilje preko interneta u objašnjavanju varijance depresivnosti, anksioznosti i stresa.

Razlike u činjenju i doživljavanju nasilja preko interneta između učenika osnovnih i srednjih škola te s obzirom na spol

Prethodna istraživanja pokazala kako starija djeca češće čine i doživljavaju nasilje preko interneta od mlađe djece (Mesch, 2009; Mitchell, Ybarra i Finkelhor, 2007; Ybarra i Mitchell, 2004). Prema očekivanjima, i u ovom istraživanju, učenici srednjih škola češće čine i doživljavaju nasilje preko interneta u odnosu na učenike osnovnih škola. Mesch (2009) smatra kako ove dobne razlike u doživljavanju nasilja preko interneta mogu biti rezultat razvojnih faktora koji utječu na vrijeme i vrstu korištenja interneta. Moguće je da se mladi, kako odrastaju, više uključuju u razne aktivnosti s nepoznatima što povećava rizik za doživljavanje nasilja preko interneta. Što se tiče činjenja nasilja preko interneta, Ybarra i Mitchell (2004) izvještavaju da je najveća prevalencija bila kod osoba između 15 i 17 godina što obuhvaća učenike srednjoškolskog uzrasta u ovom istraživanju. Naime, pretpostavlja se da su stariji učenici iskusniji te da imaju razvijenije informatičke sposobnosti u odnosu na mlađe učenike. Nadalje, postoji mogućnost da su dobivene razlike posljedica smanjenje mogućnosti roditelja starijih učenika da utječu na svoju djecu te nadziru i kontroliraju njihovo ponašanje na internetu (Šincek, Tomašić Humer i Duvnjak, 2015).

Nadalje, prema očekivanjima, pokazalo se da muški sudionici čine više nasilja u odnosu na ženske sudionike. Ovaj nalaz je u skladu s istraživanjem koje je proveo Dilmac (2009) gdje je također utvrđeno kako postoje spolne razlike u činjenju nasilja preko interneta pri čemu je činjenje nasilja preko interneta bilo češće za muški spol. Rezultati dobiveni ovim istraživanjem mogu se djelomično objasniti činjenicom da je muški spol općenito skloniji agresivnom ponašanju, čak i u online kontekstu (Erdur-Baker, 2010). Nadalje, Özkan i Gökçearsan (2009) navode kako je empatija izraženija kod djevojčica te ih ona čini manje sklonima nasilju. Međutim, suprotno očekivanjima, nije pronađena značajna razlika u doživljavanju nasilja preko interneta s obzirom na spol. Ovaj nalaz je u skladu s nalazima nekih drugih istraživanja (Tokunaga, 2010; Del Rey, Elipse i Ortega-Ruiz, 2012). Tokunaga (2010) navodi da u većini istraživanja nasilja preko interneta

nisu dobivene spolne razlike s obzirom na doživljavanje nasilja, tj. da je među žrtvama nasilja na internetu podjednaka zastupljenost muškog i ženskog spola. Li (2007) ovakav nalaz objašnjava samom prirodom interneta koja dopušta anonimnost korisnika. Naime, pokazalo se da u komunikaciji preko interneta, osobe ženskog spola češće prikrivaju svoj spol jer ih se tako ne može procjenjivati na temelju spola. Budući da na internetu mogu prikriti svoj identitet, postoji mogućnost da će i muški i ženski spol jednako često doživljavati nasilje preko interneta.

Razlike u nekim obilježjima između sudionika koji imaju različite uloge s obzirom na nasilje preko interneta

Kako bi se odgovorilo na drugi problem sudionici su podijeljeni u četiri skupine: žrtve, nasilnici, žrtve/nasilnici i neuključeni u nasilje. Utvrđeno je da se uzorak sastoji od 13.4% žrtava, 8.8% nasilnika, 14.7% sudionika u kategoriji žrtva/nasilnik i 63.1% sudionika koji nisu uključeni u nasilje preko interneta. Mishna, Saini i Solomon (2009) proveli su istraživanje na 2186 adolescenata koji se nalaze u periodu rane i srednje adolescencije. Rezultati njihovog istraživanja pokazuju da se njihov uzorak sastoji od 24% žrtava, 8% nasilnika, 26% žrtava/nasilnika i 42% neuključenih u nasilje. Može se primijetiti kako uzorak u ovom istraživanju čini nešto manji postotak žrtava i žrtava/nasilnika te nešto veći neuključenih u nasilje. Iako su sudionici u oba istraživanja odgovarali na skali od pet stupnjeva, postojali su različiti kriteriji na temelju kojih su se formirale skupine. U ovom istraživanju, sudionici koji su na subskali doživljavanja nasilja preko interneta barem jednom zaokružili odgovor 4 ili 5, klasificirani su kao žrtve, dok su u istraživanju Mishna, Saini i Solomona (2009) sudionici, koji su na skali doživljavanja nasilja barem na jednoj čestici dali odgovor veći od nule, klasificirani kao žrtve. Isto vrijedi i za formiranje ostalih skupina sudionika. Upravo se različitim kriterijima, na temelju kojih su formirane skupine, mogu objasniti dobivene različite prevalencije u ova dva istraživanja. Nadalje, Šincek, Tomašić Humer i Duvnjak (2015) u svom uzorku navode 10.9% žrtava, 8.1% nasilnika, 17% žrtava/nasilnika i 64% neuključenih u nasilje preko interneta što su vrlo slični rezultati koji su dobiveni ovim istraživanjem. Budući da su u ovom istraživanju kriteriji, na temelju kojih su se formirale skupine, odabrani po uzoru na istraživanje koje su provele Šincek, Tomašić Humer i Duvnjak (2015), ne iznenađuje dobivena podudarnost rezultata. Zanimljiv podatak je da postoji puno veći broj žrtava/nasilnika kad se radi o nasilju preko interneta, nego o tradicionalnom nasilju. Law i sur. (2012) navode da je otprilike 4% tradicionalnih žrtava/nasilnika. Mishna, Saini i Solomon (2009) smatraju da dvije karakteristike, specifične za nasilje preko interneta, dovode do većeg preklapanja

kategorije žrtva/nasilnik: dramatično povećano korištenje elektronskih tehnologija i nedostatak interakcije licem u lice.

Nadalje, provedbom analiza varijanci utvrđeno je da postoji statistički značajna razlika u školskom uspjehu, broju sati provedenih na internetu radnim danom i vikendom, depresivnosti, anksioznosti i stresu između sudionika koji imaju različite uloge s obzirom na nasilje preko interneta, odnosno žrtava, nasilnika, žrtava/nasilnika i neuključenih u nasilje preko interneta. Što se tiče školskog uspjeha, post hoc analiza pokazala je kako žrtve/nasilnici imaju lošiji školski uspjeh od neuključenih u nasilje preko interneta te žrtava. Budući da većina istraživanja navodi najteže posljedice u svim aspektima funkcioniranja za žrtve/nasilnike (Chang i sur., 2013; Ybarra i Mitchell, 2004) u odnosu na sve druge grupe, pronađena razlika u školskom uspjehu između žrtava/nasilnika i neuključenih u nasilje te žrtava/nasilnika i žrtava je očekivana. Međutim, suprotno očekivanjima, nije pronađena razlika između žrtava/nasilnika i nasilnika preko interneta. Ybarra i Mitchell (2004) navode da žrtve/nasilnici preko interneta dijele više karakteristika sa nasilnicima, nego sa žrtvama, moguće je da iz tog razloga nije dobivena razlika u školskom uspjehu između žrtava/nasilnika i nasilnika preko interneta. Nadalje, Cowie (2013) navodi da nasilnici preko interneta pokazuju velik raspon neprikladnih i antisocijalnih ponašanja, izvještavaju o osjećaju nesigurnosti u školi te percipiraju da nemaju podršku školskog osoblja. Moguće je da se zbog navedenih razloga nasilnici ne razlikuju u školskom uspjehu od žrtava/nasilnika.

Nadalje, post hoc analiza pokazala je da žrtve/nasilnici provode više vremena na internetu radnim danom u odnosu na neuključene u nasilje preko interneta. Međutim, nisu dobivene razlike u vremenu korištenja interneta radnim danom između žrtava/nasilnika i žrtava te žrtava/nasilnika i nasilnika. Ipak, ovi nalazi su u skladu s istraživanjem Šincek, Tomašić Humer i Duvnjak (2015) koje su izvijestile da djeca iz skupine žrtva/nasilnik provode sat vremena duže na internetu dnevno od djece koja nisu uključena u nasilje preko interneta. Također, pokazalo se da žrtve/nasilnici provode više vremena na internetu vikendom u odnosu na žrtve, nasilnike i neuključene u nasilje preko interneta. Budući da žrtve/nasilnici izvještavaju o najvećim razinama socijalnih i emocionalnih poteškoća, ovi podaci mogu ukazivati na to da je dugotrajnije korištenje interneta povezano s nepovoljnijim ishodima.

Što se tiče depresivnosti pokazalo se da žrtve/nasilnici imaju više razine depresivnosti od neuključenih u nasilje preko interneta, ali nisu pronađene razlike u depresivnosti između žrtava/nasilnika i žrtava te žrtava/nasilnika i nasilnika. Naime, ovi rezultati nisu potpuno u skladu s istraživanjem koje su proveli Ybarra i Mitchell (2004), a koji navode da žrtve/nasilnici preko interneta imaju najvišu stopu depresivne simptomatologije u odnosu na druge grupe, odnosno žrtve, nasilnike i neuključene. Međutim, istraživanja su dosljedno pokazala kako je doživljavanje nasilja preko interneta povezano s višom depresivnošću (Cowie, 2013; Olenik-Shemesh, Heiman i Eden, 2012), stoga to može biti razlog zašto nije pronađena razlika između žrtava/nasilnika i žrtava. Što se tiče činjenja nasilja, iako su neka istraživanja pronašla depresivnu simptomatologiju kod nasilnika preko interneta (Cowie, 2013; Chang i sur, 2013), nalazi u ovom području nisu jednoznačni. Naime, treba napomenuti da u navedenim istraživanjima, koja su pronašla depresivnu simptomatologiju kod nasilnika, u analizu nije uključena skupina žrtva/nasilnik, stoga s oprezom treba uspoređivati njihove rezultate s onima koji su dobiveni u ovom istraživanju jer je moguće da dio nasilnika koji izvještava o depresivnoj simptomatologiji zapravo pripada skupini žrtva/nasilnik. Mogući razlog zašto u ovom istraživanju nije dobivena razlika između žrtava/nasilnika i nasilnika je mali broj sudionika u pojedinim skupinama što se posebice odnosi na skupinu nasilnika kojih je bilo svega 19, odnosno 8.8%.

Nadalje, pokazalo se da žrtve/nasilnici imaju više razine anksioznosti u odnosu na neuključene u nasilje preko interneta i nasilnike, ali nisu pronađene razlike u anksioznosti između žrtava/nasilnika i žrtava. Budući da većina istraživanja navodi najteže posljedice za žrtve/nasilnike (Chang i sur., 2013; Ybarra i Mitchell, 2004), ne iznenađuje nalaz da žrtve/nasilnici imaju višu razinu anksioznosti od neuključenih u nasilje i nasilnika. Međutim, suprotno očekivanjima nisu pronađene razlike u anksioznosti između žrtava/nasilnika i žrtava. Razlog tome može biti što su istraživanja dosljedno pokazala kako je doživljavanje nasilja preko interneta povezano s višom razinom anksioznosti, posebice socijalne anksioznosti (Campbell i sur. 2013).

Konačno, što se tiče stresa, žrtve/nasilnici doživljavaju više razine stresa u odnosu na neuključene u nasilje preko interneta i nasilnike, ali nisu pronađene razlike u stresu između žrtava/nasilnika i žrtava. Ybarra i Mitchell (2004) navode kako žrtve/nasilnici preko interneta imaju najvišu stopu percipiranog stresa u odnosu na druge grupe, stoga su dobivene razlike, između žrtava/nasilnika i neuključenih u nasilje preko interneta te žrtava/nasilnika i nasilnika, bile

očekivane. Suprotno očekivanjima, nisu pronađene razlike između žrtava/nasilnika i žrtava. Međutim, mnoga istraživanja izvještavaju kako je doživljavanje nasilja preko interneta povezano s mnogim emocionalnim i psihosocijalnim posljedicama, a među ostalim i višom percipiranom razinom stresa (Menesini i Spiel, 2012), stoga to može biti razlog zašto nije pronađena razlika između žrtava/nasilnika i žrtava.

Činjenje i doživljavanje nasilja preko interneta kao prediktori depresivnosti, anksioznosti i stresa

U okviru posljednjeg problema, nastojalo se ispitati koliko doživljavanje i činjenje nasilja preko interneta doprinosi objašnjenju varijance depresivnosti, anksioznosti i stresa nakon kontrole dobi i spola. U svrhu ispitivanja ovog problema, provedene su tri hijerarhijske regresijske analize. U svim provedenim analizama u prvi blok prediktora uključeni su dob i spol, a u drugi činjenje i doživljavanje nasilja preko interneta. Kriterijska varijabla u prvoj analizi bio je ukupan rezultat na subskali depresivnosti. Analizom standardiziranih β koeficijenata, može se zaključiti da se, od svih uključenih varijabli, samo doživljavanje nasilja preko interneta pokazalo značajnim pozitivnim prediktorom. Točnije, i sukladno očekivanjima, češće doživljavanje nasilja omogućuje predviđanje više razine depresivnosti. Dob i spol se nisu pokazali značajnim prediktorima depresivnosti. Naime, postoje nekonzistentni rezultati o dobnim i spolnim razlikama u depresivnosti kod osnovnoškolske djece i adolescenata (Okay, 2012; Ghaedi i Mohd Kosnin, 2014). Međutim, Chinawa i sur. (2015) utvrdili su da nema spolnih razlika u depresivnosti među adolescentima što je u skladu s nalazom u ovom istraživanju. Što se tiče dobnih razlika u depresivnosti, Ghaedi i Mohd Kosnin (2014) utvrdili su da ne postoji povezanost između razine depresivnosti i dobi adolescenata što objašnjava zašto se dob nije pokazala kao značajan prediktor. Međutim, suprotno očekivanjima, činjenje nasilja preko interneta nije se pokazalo kao značajan pozitivan prediktor depresivnosti. Naime, teško je razlikovati nasilje preko interneta i neslane šale/nedužne podvale. Nasilnici preko interneta često ne shvaćaju posljedice svojih djela. Upotreba elektroničke komunikacije smanjuje svijest pošiljatelja o tome kako će primatelji percipirati i reagirati na poslanu poruku budući da je ekran prepreka za vizualnu povratnu informaciju o reakcijama žrtve (Benzmiller, 2013) Šincek, Tomašić Humer i Duvnjak (2015) navode da je nasilnicima preko interneta teže procijeniti utjecaj na žrtvu, nego onima koji to samo promatraju te se često dogodi da oni neki događaj koji je nasilje preko interneta nazovu samo šalom. Naime,

moguće je da nasilnici preko interneta nemaju namjeru povrijediti drugu osobu, niti mogu vidjeti da su povrijedili drugu osobu, te da stoga ne osjećaju krivnju niti druge negativne emocije, a to može biti razlog zašto činjenje nasilja preko interneta ne doprinosi višoj razini depresivnosti. Nadalje, Giménez i sur. (2015) navode da nasilnici preko interneta mogu biti i oni na koje se mogu obično ne sumnja, odnosno oni koji nikad ne bi bili nasilnici u „stvarnom svijetu“. Internet je, dakle, "demokratizirao" nasilje što može upućivati na to da djeca koja čine nasilje preko interneta, nisu ona koja imaju višu razinu depresivne simptomatologije, nego npr. nedostatak znanja o nasilju preko interneta. To također može biti razlog zašto se nije pokazalo da činjenje nasilja preko interneta doprinosi višoj razini depresivnosti kao što je to slučaj s tradicionalnim nasiljem. Iako činjenje nasilja nije bio značajan prediktor depresivnosti, zasebnom regresijskom analizom utvrđeno je da je doživljavanje nasilja varijabla medijator te da se radi o potpunoj medijaciji. To znači da činjenje nasilja isključivo preko doživljenog nasilja doprinosi većoj razini depresivnosti.

U drugoj hijerarhijskoj regresijskoj analizi kriterijska varijabla bio je ukupan rezultat na subskali anksioznosti. Prema vrijednostima standardiziranih β koeficijenata, može se zaključiti da su se spol i doživljavanje nasilja pokazali značajnim pozitivnim prediktorima. Točnije, sukladno očekivanjima, češće doživljavanje nasilja omogućuje predviđanje više razine anksioznosti. Također, ženski spol omogućuje predviđanje više razine anksioznosti. Ovaj rezultat u skladu je s nalazima većine istraživanja koja su pokazala da adolescentice imaju višu razinu anksioznosti od adolescenata (Yen i sur., 2010; Bender i sur. 2012; Al-Sharbaty i sur., 2011). Nadalje, pokazalo se da dob nije značajan prediktor anksioznosti što je u skladu s nalazima Yen i sur. (2010) koji nisu pronašli razlike u razini anksioznosti s obzirom na dob. Međutim, suprotno očekivanjima, činjenje nasilja preko interneta nije se pokazalo kao značajan pozitivan prediktor anksioznosti. Moguće objašnjenje, zašto činjenje nasilja preko interneta ne predviđa višu anksioznosti može biti slično onome zašto činjenje nasilja ne predviđa višu depresivnost., nego npr. nedostatak znanja Nasilnici preko interneta često ne shvaćaju posljedice svojih djela jer nemaju vizualnu povratnu informaciju o reakcijama žrtve, stoga je moguće da ne osjećaju negativne emocije u vezi svoga nasilja što može biti razlog zašto činjenje nasilja preko interneta ne doprinosi višoj razini anksioznosti. Nadalje, Giménez i sur. (2015) navode da su nasilnici preko interneta često i oni koji nikad ne bi bili nasilnici u „stvarnom svijetu“ što može upućivati na to da djeca koja čine nasilje preko interneta, nisu ona koja imaju višu razinu anksioznostio nasilju preko interneta. To također može biti razlog zašto se nije pokazalo da činjenje nasilja preko interneta doprinosi višoj razini anksioznosti kao

što je to slučaj s tradicionalnim nasiljem. Iako činjenje nasilja nije bio značajan prediktor anksioznosti, zasebnom regresijskom analizom utvrđeno je da je doživljavanje nasilja varijabla medijator te da se radi o potpunoj medijaciji. To znači da činjenje nasilja isključivo preko doživljenog nasilja doprinosi većoj razini anksioznosti.

U trećoj hijerarhijskoj regresijskoj analizi kriterijska varijabla bio je ukupan rezultat na subskali stresa. Prema vrijednostima standardiziranih β koeficijenata, može se zaključiti da su se spol, dob i doživljavanje nasilja pokazali značajnim pozitivnim prediktorima. Točnije, sukladno očekivanjima, češće doživljavanje nasilja omogućuje predviđanje više razine stresa. Nadalje, ženski spol omogućuje predviđanje više razine stresa. Ovaj rezultat u skladu je s nalazima većine istraživanja koja su pokazala da adolescentice imaju višu razinu stresa od adolescenata (Charbonneau, Mezulis i Hyde, 2009; Glasscock i sur. 2013). Također, pokazalo se da je dob pozitivan i značajan prediktor stresa što je u skladu s nalazima Sumter i sur. (2010) koji su pronašli višu razinu stresa u funkciji dobi. Međutim, suprotno očekivanjima, činjenje nasilja preko interneta nije se pokazalo kao značajan pozitivan prediktor stresa. Moguće objašnjenje, zašto činjenje nasilja preko interneta ne predviđa višu razinu stresa može biti jednako onome zašto činjenje nasilja ne predviđa depresivnost ili anksioznost. Iako činjenje nasilja nije bio značajan prediktor stresa, zasebnom regresijskom analizom utvrđeno je da je doživljavanje nasilja varijabla medijator te da se radi o potpunoj medijaciji. To znači da činjenje nasilja isključivo preko doživljenog nasilja doprinosi većoj razini stresa. Također, pokazalo se da su činjenje i doživljavanje nasilja preko interneta djelomični medijatori koji posreduju odnosu dobi i stresa. To znači da starija dob djelomično preko počinjenog i doživljenog nasilja doprinosi višoj razini stresa. Naime, postoji veća osuda društva kad se radi o nasilju među starijom djecom te je to mogući razlog zašto starija djeca doživljavaju više stresa u vezi nasilja kojeg su počinili. Isto tako, u adolescentnoj dobi postaju sve važniji vršnjački odnosi. Narušavanje tih odnosa, odnosno doživljavanje nasilja preko interneta može biti razlog zašto starija djeca doživljavaju više stresa u vezi nasilja kojeg su doživjeli.

Ograničenja, implikacije i prijedlozi za buduća istraživanja

Iako ovo istraživanje doprinosi području istraživanja nasilja preko interneta, treba napomenuti određena ograničenja. Budući da ne postoji jedinstvena definicija nasilja preko interneta niti metoda mjerenja, treba biti oprezan pri tumačenju rezultata i uspoređivanju s

rezultatima drugih istraživanja. Treba biti oprezan i pri generalizaciji dobivenih rezultata, budući da 40% roditelja nije dalo suglasnost da njihova djeca sudjeluju u istraživanju. Postoji mogućnost da upravo roditelji djece koja su nasilna preko interneta nisu potpisali informirani pristanak za sudjelovanje svoje djece u istraživanju. Također, rezultati u ovom istraživanju dobiveni su na temelju samoprocjena učenika. Moguće je da učenici nisu objektivni u samoprocjeni, odnosno da precjenjuju ili podcjenjuju doživljeno i počinjeno nasilje preko interneta. Također, moguće je da su učenici davali i socijalno poželjne odgovore. Stoga bi u budućim istraživanjima trebalo uključiti i vanjske izvore informacija, odnosno, osim samoprocjena sudionika, tražiti i procjene od strane vršnjaka. Naime, roditelji i nastavnici uglavnom nisu upućeni u ponašanje učenika na internetu stoga njihove procjene ne bi bile relevantne za ispitivanje učestalosti činjenja i doživljavanja nasilja preko interneta. Nadalje, na temelju ovog istraživanja ne možemo govoriti o uzročno-posljedičnom odnosu između činjenja i doživljavanja nasilja preko interneta te depresivnosti, anksioznosti i stresa. Stoga bi se trebalo provesti longitudinalno istraživanje kako bi se utvrdilo predstavljaju li viša depresivnost, anksioznost i stres rizik za kasnija negativna iskustva preko interneta ili su viša depresivnost, anksioznost i stres odgovor na negativna iskustva preko interneta. Međutim, za provedbu longitudinalnog istraživanja potrebno je smanjiti uzorak kako bi se mogle pratiti promjene u depresivnosti, anksioznosti i stresu kod pojedinih učenika. Također, pri provođenju longitudinalnog istraživanja, potrebno je usmjeriti se na praćenje samo onih pojedinaca koji su uključeni u nasilje preko interneta te osigurati kontrolnu skupinu. Nadalje, budući da učenici srednjih škola čine i doživljavaju više nasilja od učenika osnovnih škola, intervencijske i prevencijske programe trebalo bi posebice usmjeriti na srednjoškolce. Također, u budućim istraživanjima trebalo bi ispitati, ne samo koliko vremena sudionici provode na internetu, nego i kako ga provode. Budući da žrtve/nasilnici imaju najlošije psihosocijalno funkcioniranje, može se zaključiti da su oni u najvećoj potrebi za intervencijskim i prevencijskim programima. U budućim istraživanjima trebalo bi se provjeriti razlikuju li se žrtve/nasilnici od ostalih skupina po još nekim karakteristikama, npr. samopoštovanju, socijalnim vještinama, socijalnoj podršci i slično. Konačno, budući da se pokazalo da činjenje nasilja preko interneta isključivo preko doživljenog nasilja preko interneta doprinosi većoj razini depresivnosti, anksioznosti i stresa, u budućim istraživanjima treba provjeriti ovaj medijacijski efekt.

Zaključak

Cilj istraživanja bio je utvrditi postoje li dobne i spolne razlike u doživljavanju i činjenju nasilja preko interneta te razlikuju li se sudionici koji imaju različite uloge s obzirom na nasilje preko interneta u nekim obilježjima. Također, nastojao se utvrditi doprinos doživljavanja i činjenja nasilja preko interneta u objašnjavanju varijance depresivnosti, anksioznosti i stresa. U sklopu prvog problema složenom analizom varijance ispitane su dobne i spolne razlike u doživljavanju i činjenju nasilja preko interneta te interakcija spola i dobi. Učenici srednjih škola češće čine i doživljavaju nasilje preko interneta u odnosu na učenike osnovnih škola. Mladići čine više nasilja u odnosu na djevojke, ali nije pronađena razlika u doživljavanju nasilja s obzirom na spol. Također, ne postoje interakcije spola i dobi u činjenju i doživljavanju nasilja preko interneta. U okviru drugog problema, analizom varijance ispitane su razlike u nekim obilježjima između sudionika koji imaju različite uloge s obzirom na nasilje preko interneta; žrtve (13.4%), nasilnici (8.8%), žrtve/nasilnici (14.7%) i neuključeni (63.1%). Pokazalo se da žrtve/nasilnici imaju lošiji školski uspjeh od neuključenih te žrtava. Žrtve/nasilnici provode više vremena na internetu radnim danom u odnosu na neuključene te više vremena vikendom u odnosu na žrtve, nasilnike i neuključene. Zaključno, žrtve/nasilnici imaju više razine depresivnosti od neuključenih te više razine anksioznosti i stresa u odnosu na neuključene i nasilnike. U okviru posljednjeg problema nastojalo se ispitati koliko doživljavanje i činjenje nasilja preko interneta doprinosi objašnjenju varijance depresivnosti, anksioznosti i stresa. Doživljavanje nasilja se pokazalo kao značajan prediktor depresivnosti, anksioznosti i stresa te kao varijabla medijator u odnosu činjenja nasilja i depresivnosti, anksioznosti i stresa. Činjenje nasilja preko interneta isključivo preko doživljenog nasilja preko interneta doprinosi većoj razini depresivnosti, anksioznosti i stresa.

Literatura

- Al-Sharbaty, M., Al-Adawi, S., Petrini, K., Bait Amer, A.S.A., Al-Suleimani, A., Al-Lawatiya, S., Zaidan, Z., Al-Adawi, S.S., Hussaini, A.A. (2011). Two-phase survey to determine social anxiety and gender differences in Omani adolescents. *Asia-Pacific Psychiatry*, 4, 131–139.
- Araya, R., Montero-Marin, J., Barroilhet, S., Fritsch, R., Montgomery, A. (2013). Detecting depression among adolescents in Santiago, Chile: sex differences. *BMC Psychiatry*, 13, 122.
- Aronson, E., Wilson, T. E. i Akert R. M. (2005) *Socijalna psihologija*. Zagreb: Mate.
- Baron, R. M. i Kenny, D. A. (1986). The moderator-mediator distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51, 1173–1182.
- Barrios, B.A. i O'Dell, S.L. (1998). Fears and anxieties. In: Treatment of childhood disorders (2nd ed.). Mash, E. J., Barkley, Russell A., New York, NY, US. *Guilford Press*, 249-337.
- Bender, P.K., Reinholdt-Dunne, M.L., Esbjørn, B.H., Pons, F. (2012). Emotion dysregulation and anxiety in children and adolescents: Gender differences. *Personality and Individual Differences*, 53(3), 284-288.
- Benzmiller, H. (2013). Notes & Comments. The cyber-Samaritans: exploring criminal liability for the “innocent” bystanders of cyberbullying. *Northwestern University Law Review*, 107 (2), 927-962.
- Campbell, M.A., Slee, P.T., Spears, B., Butler, D. Kift, S. (2013). Do cyberbullies suffer too? Cyberbullies' perceptions of the harm they cause to others and to their own mental health. *School Psychology International*, 34(6), 613-629.
- Campbell, M. S. (2005). Cyberbullying: An old problem in a new guise? *Australian Journal of Guidance and Counselling*, 15(1), 68–76.
- Chang F-C., Lee, C-M., Chui, C-H., Hsi, W-Y., Huang, T-F. i Pan, Y-C. (2013). Relationships Among Cyberbullying, School Bullying, and Mental Health in Taiwanese Adolescents. *Journal of school health*, 83, 454-462.
- Charbonneau, A.M., Mezulis, A.H., Hyde, J.S. (2009). Stress and Emotional Reactivity as Explanations for Gender Differences in Adolescents' Depressive Symptoms. *Journal of Youth Adolescence*, 38, 1050–1058.
- Chinawa, J.M., Manyike, P.C., Obu, H.A., Aronu, A.E., Odutola, O., Chinawa T.A. (2015). Depression among adolescents attending secondary schools in South East Nigeria. *Annals of African Medicine*, 14(1), 46-51.
- Cowie, H. (2013). Cyberbullying and its impact on young people's emotional health and well-being. *The Psychiatrist* 37, 167-170.
- Del Rey, R., Elipe, P. i Ortega-Ruiz, R. (2012). Bullying and cyberbullying: Overlapping and predictive value of the co-occurrence. *Psicothema*, 24(4), 608-613.

- Dilmac, B. (2009). Psychological needs as a predictor of cyberbullying: a preliminary report on college students. *Educational Sciences: Theory and Practice*, 9(3), 1307-1325.
- Đuraković, S. J., Šincek, D., Tomašić-Humer, J. (2014). Prikaz skale doživljavanja/činjenja nasilja preko interneta i rezultata primjene te skale na vinkovačkim srednjoškolcima. *Život i škola*, 32, 61. – 74.
- Eden, S., Heiman, T. i Olenik-Shemesh, D. (2013). Teachers perceptionst, beliefes and concerns about cyberbullying. *British Journal of Educational Technology*, 44(6), 1036-1052.
- Erdur-Baker, O. (2010). Cyberbullying and its correlation to traditional bullying, gender and frequent and risky usage of internetmediated communication tools. *New Media and Society*, 12(1), 109-125.
- Field, A. P. (2013). *Discovering statistics using IBM SPSS Statistics (4th Edition)*. London: Sage publications.
- Finkelhor, K., Mitchell, K., & Wolak, J. (2000). Online victimization: *A report on the nation's youth*. Alexandria: National Center for Missing and Exploited Children.
- Fu, K. W., Chan, C. H. i Ip, P. (2014). Exploring the relationship between cyberbullying and unnatural child death: an ecological study of twenty-four European countries. *BMC pediatrics*, 14(1), 195.
- Ghaedi, L., Mohd Kosnin, A. (2014). Prevalence of Depression among Undergraduate Students: Gender and Age Differences. *Int.J.Psychol.Res.*, 7(2), 38-50.
- Giménez Gualdo, A.M., Hunter, S., Durkin, K., Arnaiz, P., Maquilón, J. (2015). The emotional impact of cyberbullying: Differences in perceptions and experiences as a function of role. *Computers and Education*, 82, 228-235.
- Gladden, R. M., Vivolo-Kantor, A. M., Hamburger, M. E. i Lumpkin, C. (2014). Bullying surveillance: Uniform definitions and recommended data elements, Version 1.0. Atlanta.
- Glasscock, D.J, Andersen, J.H., Labriola, M., Rasmussen, K., Hansen, C.D. (2013). Can negative life events and coping style help explain socioeconomic differences in perceived stress among adolescents? A cross-sectional study based on the West Jutland cohort study. *BMC Public Health*, 13, 1471-2458.
- Guan, S. A. i Subrahmanyam, K. (2009). Youth Internet use: risks and opportunities. *Current Opinion in Psyciatry*, 22, 351-356.
- Kline, R.B. (2005). *Principles and practice of structural equation modeling* (2nd ed.). New York: Guilford Press.
- Kowalski, R. M., Giumetti, G. W., Schroeder, A. N., & Lattanner, M. R. (2014). Bullying in the digital age: A critical review and meta-analysis of cyberbullying research among youth. *Psychological Bulletin*, 140(4), 1073–1137.
- Kowalski, R. M., Limber, S. P. i Agatston P. W. (2012) *Cyberbullying: Bullying in the Digital Age*. Malden, MA: Blackwell.

- Kowalski, R. M. i Limber, S. P. (2007). Electronic bullying among middle school students. *Journal of Adolescent Health* 41, 22–30.
- Law D. M., Shapka J. D., Hymel S., Olson B F., & Waterhouse T. (2012) The changing face of bullying: An empirical comparison between traditional and internet bullying and victimization. *Computers in Human Behavior*, 28, 226–232.
- Mesch, G.S. (2009). Parental mediation, online activities, and cyberbullying. *Cyberpsychology and Behavior*, 12, 387-393.
- Mehari, K. R., Farrell, A. D., & Le, A. H. (2014). Cyberbullying among adolescents: Measures in search of a construct. *Psychology of Violence*, 4(4), 399–415.
- Menesini E. i Spiel, C. (2012). Introduction: Cyberbullying: Development, consequences, risk and protective factors. *European Journal of Developmental Psychology*, 9 (2), 163–167.
- Menesini, E., Nocentini, A. i Calussi, P. (2011). The measurement of cyberbullying: Dimensional structure and relative item severity and discrimination. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 14, 267-274.
- Mishna F., Saini M., & Solomon S. (2009). Ongoing and online: Children and youth's perceptions of cyber bullying. *Children and Youth Services Review*, 31, 1222–1228.
- Mitchell K.J., Ybarra, M i Finkelhor D. (2007). The relative importance of online victimization in understanding depression, delinquency, and substance use. *Child Maltreatment*, 12, 314-24.
- Navarro, R., Yubero, S. i Larrañaga, E. (2016). *Cyberbullying Across the Globe: Gender, Family, and Mental Health*. Springer International Publishing Switzerland.
- Okuyay, P., Atasoylu, G. , Onde, M., Dereboy, C. i Beşer, E. (2012). How is Quality of Life Affected in Women in The Presence of Anxiety and Depression Symptoms? *Türk Psikiyatri Derg*, 23, 178-188.
- Olenik-Shemesh, D., Heiman, T. i Eden, S. (2012). Cyberbullying victimisation in adolescence: relationships with loneliness and depressive mood. *Emotional and Behavioural Difficultie*, 17, 361–374.
- Opsenica Kostić, J., Panić, T. i Cakić, V. (2015). Karakteristike nosilaca uloga u elektronskom maltretiranju. *Primijenjena psihologija*, 8(2), 131-146.
- Ortega, R., Elipe, P., Mora-Mercha, J.A., Genta, M.S., Brighi, A., Guarini, A., Smith, P.K., Thompson, F. i Tippet, N. (2012). The Emotional Impact of Bullying and Cyberbullying on Victims: A European Cross-National Study. *Aggressive Behavior*, 38, 342–356.
- Price, M. i Dalgleish, J. (2010). Cyberbullying Experiences, impacts and coping strategies as described by Australian young people. *Youth Studies Australia*, 29(2) , 51-59.
- Pregrad, J., Tomić Latinac, M., Mikulić, M. i Šeparović, N. (2011). *Iskustva i stavovi djece, roditelja i učitelja prema elektroničkim medijima: Izvještaj o rezultatima istraživanja provedenog među djecom, učiteljima i roditeljima u sklopu programa prevencije elektroničkog nasilja "Prekini lanac"*. Zagreb: Ured UNICEF-a za Hrvatsku.

- Slonje, R., Smith, P. K. i Frisen, A. (2012). The nature of cyberbullying, and strategies for prevention. *Computers in Human Behavior* 29(1), 26-32.
- Smith, P.K. (2009). Cyberbullying: Abusive relationships in cyberspace. *Journal of Psychology*, 217(4), 180-181.
- Smith, P. K., Mahdavi, J., Carvalho, M., Fisher, S., Russell, S. i Tippett, N. (2008). Cyberbullying: Its nature and impact in secondary school pupils. *Journal of child psychology and psychiatry*, 49(4), 376-385.
- Steffgen, G., König, A., Pfetsch, J., Melzer, A. (2011). Are Cyberbullies Less Empathic? Adolescents' Cyberbullying Behaviour and Empathic Responsiveness. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 14(11), 643-648.
- Sumter, S.R., Bokhorst, C.L., Miers, A.C., Van Pelt, J., Westenberg, P.M. (2010). Age and puberty differences in stress responses during a public speaking task: Do adolescents grow more sensitive to social evaluation? *Psychoneuroendocrinology*, 35(10), 1510-1516.
- Šincek, D., Tomašić Humer, J. i Duvnjak, I. (2015). Navike korištenja interneta i njihova uloga u doživljavanju neugodnih iskustava na internetu. U: Orel, M. (Ur.), *EDUvision 2015 „Modern Approaches to Teaching Coming Generations“* (143-156). Ljubljana: EDUvision.
- Thomas Washington, E. (2014). An Overview of Cyberbullying in Higher Education. *Adult Learning*, 26(1), 21-27.
- Tokunaga, R. S. (2010). Following you home from school: A critical review and synthesis of research on cyberbullying victimization. *Computers in Human Behavior*, 26, 277-287.
- Vandebosch, H. i Van Cleemput, K. (2009). Cyberbullying among youngsters: Profiles of bullies and victims. *New media i society*, 11(8), 1349-1371.
- Van den Eijnden, R.J.J.M., Vermulst, A., Van Rooij, T. i Meerkerk, G.J. (2006). Cyberbullying and psychosocial of associated youth characteristics. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 45, 1308-1316.
- Weber, M., Ziegele, M. i Schnauber, A. (2013). Blaming the Victim: The Effects of Extraversion and Information Disclosure on Guilt Attributions in Cyberbullying. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 16(4), 254-259.
- Willard, N. E. (2007). *Cyberbullying and Cyberthreats: Responding to the Challenge of Online Social Aggression, Threats, and Distress*. Champaign, IL: Research Press.
- Ybarra, M. (2004). Linkages between Depressive Symptomatology and Internet Harassment among Young Regular Internet Users. *Cyber Psychology & Behavior*, 7(2), 248-257.
- Ybarra, M. L. i Mitchell, K. J. (2004). Online aggressor/targets, aggressors, and targets: A comparison of associated youth characteristics. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 45, 1308-1316.
- Yen, C.F., Ko, C.H., Wu, Y.Y., Yen, J.Y., Hsu, F.C., Yang, P. (2010). Normative Data on Anxiety Symptoms on the Multidimensional Anxiety Scale for Children in Taiwanese Children and Adolescents: Differences in Sex, Age, and Residence and Comparison with an American Sample. *Child Psychiatry Hum. Dev.*, 41, 614-623.

Živčić, I., (1994). *Depresivnost u dječjoj dobi kao reakcija na stresne događaje izazvane ratnom situacijom*. Doktorska disertacija. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.